

Ismertetések és bírálatok.

SIMONYI ZSIGMOND. *A magyar nyelv.* A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó bizottsága megbízásából írta —. Második, átdolgozott kiadás. Két térképpel s két külön melléklettel. Budapest, Athenæum 1905. 8-r. VI+485 l. Ára vászonkötésben 10 korona.

Örömmel fogadtuk ezt a könyvet, mikor másfél évtizeddel ezelőtt először megjelent, s még nagyobb örömmel fogadtuk előttünk fekvő második kiadását, a melyet minden érdeklődő várva várt.

Az ilyen népszerűsítő munkának, a mely legfőképpen az ú. n. nagy közönségnek, tehát nem szakembereknek van szánva, de azért a magyar nyelv tanítására készülő egyetemi hallgatóknak is sokat forgatott kézikönyvük, mennél gyakrabban kellene új kiadást érnie. Minden tudományos munka, még a legspeciálisabb részletkérdéssel foglalkozó is, ki van téve annak, hogy előbb-utóbb egy vagy más részben elavul; de valamennyinél inkább és hamarabb ki van téve a részleges elavulásnak az ilyen összefoglaló munka, a mely sokat ölel föl. A szakember a folyóiratokban és külön megjelenő dolgozatokból tudomást szerez a tudomány haladásáról és egyes elméletek, nézetek, magyarázatok, adatok elavulásáról; a felsőbb oktatással foglalkozó tanár minden erejéből azon van, hogy hallgatóságát mai színvonalára emelje azon tudománynak, a melynek egy részét tovább terjeszteni hivatva van. De az ú. n. nagy közönség, a mely szakdolgozatokat nem olvas, azon a színvonalon marad, a melyen a kezébe adott könyv áll, s nincs tudomása arról, hogy abban a tíz-tizenöt évvel ezelőtt megjelent könyvben olyan dolgok is vannak, a melyek megjelenése óta elavultak. Az egyetemi tanárnak is kerékkötője a régi könyv, mert «bár a lelkét is majd elébe önti» a hallgatóságának, s bár váltig hangoztatja is, hogy ez meg ez a tétel vagy fölfogás tévesnek bizonyult, mindig akadnak olyanok, a kikre nézve az ő beszédje a pusztában kiáltónak szava; s ha meghallják is, elröppen, feledésbe merül, kitorli az emlékezetükből a nyomtatott betű, a mely «manet» és rendületlenül terjeszti az elavult igazságokat.

Az a másfél évtized, a mely SIMONYI könyvének első kiadása után eltelt, a magyar nyelvtudomány fölött sem suhant el nyomtalanul. Gyarapodtunk és előre haladtunk; s bizonyára maga a szerző kívánta leginkább, hogy könyvének új, átdolgozott kiadásával kiszoríthassa a használatból a régít, a mely annak idejében teljesen a tudomány színvonalán állott, de idővel egyben másban elavult.

A mi jó tulajdonságot dicsérhettünk az első kiadásban, az megvan az újban is. Megnyilvánul benne mindenekelőtt az, a mivel nem minden népszerűsítő munka dicsekedhetik, hogy szerzője teljesen uralkodik tudományának egész nagy anyagán. Nem egy népszerűsítőnek az a baja, hogy nincsen eléggé tájékozva a tudományban; könyvekből dolgozik, a melyeket néha nem ért meg teljesen; az anyagot nem képes egész terjedelmében áttekinteni, azért hézagos a munkája; az ellentétes álláspontok és nézetek zavarba ejtik, s nem tudja, melyikhez csatlakozzék; egyszer ezt, másszor azt fogadja el és így ellenmondásba keveredik. Minderről itt szó sem lehet. SIMONYI mögött hosszú tudományos pálya áll; ismeri a magyar nyelvtudománynak minden zegét-zugát; tudomása van minderről, a mit e téren alkottak, és — a mi népszerűsítőknél nem közönséges dolog — neki magának is igen nagy része volt az alkotásban. Így aztán természetes, hogy teljes áttekintése van, és egész biztossággal mozog.

A tárgyon való teljes uralkodásból következik az előadás világossága, a mely SIMONYI minden munkájának, s így ennek is, nem utolsó jó tulajdonsága.

Nekem itt nem az a czélom, hogy elmondjam apróra, miben különbözik az új kiadás a régítől. Elég erről általánosságban annyit mondanom, hogy a beosztása ugyanaz maradt, egészben véve a tartalma is,*) de sok részletében látjuk a szakavatott átdolgozó keze nyomát. Ennek konstatálása után áttérhetek arra, a mivel valami hasznot tehetek. Elmondok egyetmást, a mit olvasás közben a könyv szélére jegyeztem. Ezeknek az össze nem függő széljegyzeteknek hasznukat veheti az olvasó, és majd a következő kiadásnál a szerző is.

* * *

32. l. A finnugor nyelvészet művelői közül kimaradt PAASONEN és WICHMANN.

38. l. DELBRÜCK munkájának csak első és második kiadása van megemlítve, pedig már harmadik kiadást is ért 1893-ban.

42. l. Az ú. n. ural-altaji nyelvsaládok föltett rokonságáról szólva a «nagy valószínűséggel mondhatjuk» már leszállítása ugyan

*) A betűrendes tárgymutatót — sajnos — elhagyta szerző.

annak, a mi az első kiadásban volt mondva («meglehetősen biztos-
sággal mondhatjuk» I. 61), de még mindig több annál, a mit én
mernék mondani. Egyáltalában nincsenek erre olyan bizonyítékaink,
a melyek a mai tudományos követeléseknek megfelelnek. Azt
hiszem, tanácsosabb erről a kérdéstről, a melynek eldöntésétől még
nagyon messze vagyunk, óvatosabban nyilatkozni, úgy a hogy
mások nyilatkoztak, mint BÖHTLINGK (Über die sprache der jakuten
XXXIII. l.), CASTRÉN (Kleinere schriften V. 151), BUDENZ (NyK.
VI. 374), THOMSEN (Über den einfluss der germanischen sprachen
auf die finnisch-lappischen 1), SETÄLÄ (Om de finsk ugriska språken
21 és Uusi Suometar 1900. 266. sz.) — A következő bekezdés
(«Ezeket a rokonsági viszonyokat úgy állapította meg a tudomá-
ny...») ellene mond az előbbinek, mert az ú. n. ural-altaji
nyelvsaládok rokonságáról úgy beszél, mintha megállapított dolog
volna, holott az imént csak nagyon valószínűnek mondta. (Lehet,
hogy tévedek, de nekem úgy tetszik, hogy a szerző e helyen ere-
detileg csupán a finnugor nyelvekről akart beszélni, s csak azután
toldotta közbe — már az első kiadásban — a többi ú. n. ural-
altaji nyelvsaládot.) Ez az ellenmondás zavarba ejtheti a figyel-
mes olvasót, s a zavarát aztán még növeli a három példa (*szem*,
szív és *négy* megfelelői), mert ezek éppenséggel nem alkalmasak
arra, hogy mind az öt ú. n. ural-altaji nyelvsalád rokonságá-
nak még csak a valószínűségéről is meggyőzzék. (A példák egyi-
kébe-másikába egy kis hiba csúszott be; pl. *selmä*, *sin*, *nelj*,
helyesen: *selmä*, *sin*, *nelj*. Egy helyütt bennmaradt az első kia-
dásból az «altaji» elnevezés «ural-altaji» helyett.)

42. l. A jegyzetben megmagyarázza a szerző a magyar írás-
tól eltérő betűket, de nem valamennyit; nevezetesen nincsen
megmagyarázva a következők hangértéke: *a*, *e*, *g*, *i*, *o*, *w*, *é*, *ö*, *é*,
k, *γ* és a ' jelé (megakadás [stoss] a lívben és redukált postpalatalis
zöngés spirans a vogulban). — Kérdés, nem volna-e czélszerűbb
az ilyen népszerűsítő munkában megközelítő magyaros átírást
alkalmazni. A mi fonétikus írásjeleink (még ha csak nagyolt hang-
jelöléssel élünk is) nehézséget okoznak a laikus olvasónak, s
hangértéküket úgysis csak megközelítőleg lehet neki megmagya-
rázni. A magyaros átírásban legföllebb egy-két idegen betűt kel-
lene használni.

43. l. A szóegyeztetések előtt szólani kellene a hangmeg-
felelések szabályos voltáról és be kellene mutatni egynéhányat
a közönségesebbek közül. E nélkül a laikus olvasó az egyezteté-
sek egy részének olvasásakor kételkedve rázza a fejét. Tehát az
52—55. lapon levő összeállításnak a szóegyeztetések előtt volna
a helye.

A szóegyeztetések az én nézetem szerint nincsenek elég szeren-
csésen összeválogatva. Ezt úgy értem, hogy a szerző a rendel-

kezésére álló bőséges anyagból nem csupán azt szemelte ki, a mi a laikus elé való. Pl. a szakember tudja, hogy a m. *harmad* és a f. *kolmas* ízről-izre megfelel egymásnak, mert ismeri mind a kettőnek a fejlődését (t. i. alapnyelvi **-nd* > m. *-d* és f. **-nde* > *-nte* > **-nti* > **-nsi* > **-us* > *-s*, tehát m. *-d* ~ f. *-s*), de a laikus itt nem lát egyezést. (Az első kiadásban a *kolmante*-tőalak volt, s jobb lett volna ezt meghagyni). Ugyanezt mondhatjuk a *harmincz* ~ zürj. *komis*, *fi* ~ f. *poika* egyeztetésre is. A könyvben felsoroltakon kívül alkalmasak (részben náluknál alkalmasabbak) lettek volna még ezek: *két*, *öt*, *száz*, *fő*, *haj*, *nyelv*, *mell*, *tűz*, *ólom*, *tő*, *kígyó*, *vaj*, *fa*, *eper*, *varr*, *hall*, *húny*, *nyal*, *el*, *túl*, *álm*, *-e* stb.

43—45. l. Egyes egyeztetésekre a következő megjegyzéseim vannak:

harmad: lp. *kolmad*; ilyen alak semmiféle lapp nyelvjárásban nincs, hanem van hozzá közelálló *kolmat* a lpO.-ban (GENETZ, Kuollan lapin murteiden sanakirja 33) || *hat*: osztj. *got*; azelőtt csakugyan így tudtuk, de most már pontosabb följegyzés szerint ð-val (KARJALAINEN, Zur ostj. lautgesch. 101) | md. *kota* o: *kotta* (PAASONEN, Mordv. lautl. VII. 1.) || *húsz*: osztj. *χus*; a magánhangzó félhosszú; természetes, hogy ilyen pontos hangjelölést népszerűsítő munkában nem lehet alkalmazni, de közelebb járunk a valósághoz, ha hosszúnak írjuk || *negyven*: vog. *nalmen* o: *nalimän*, de jobb lett volna a vogK. *nälmen* alakot idézni || *vér*: osztj. *ver*: nagyolt hangjelölésnek megjárja, de minthogy a szerző némely esetben (pl. *jiw*-, *jöw*-, *nowes* 45. l.) használja a *w*-t, itt is jobb lett volna *wer*-t írnia (egész pontosan: *wər*) | md. *ver* o: *ēr* || *fül*: md. *pilä* o: *pilä*; föl lehetett volna venni a vog. *pil* alakot is || f. *sarvas* («unverschnitenes rennthier») nem tartozhatik össze — legalább közvetlenül nem — a f. *sarvi* ~ m. *szarv* szóval; vö. THOMSEN, BFB. 225, MUNKÁCSI, ÁKE. 559 || *fi*: vog. *pī* o: *pī* (o: *pīγ*) | a f. *poika* ~ m. *fi* egyezésre nézve vö. NyH.*) 88 || *nő*, *-né* és zürj. *nīl* («mädchen, tochter») nem tartozik össze (vö. NyK. XXVI. 396, SETÄLÄ) || *meny*: az osztj.-ban a *mäi*-nél közelebb álló *meñ* alak is van | lp. *mañne* o: *maññe* || *hattyú* és vog.-osztj. megfelelői jövevényszavak, mégpedig nem lehetetlen, hogy külön-külön átvételek (vö. FUF. II. 102, PAASONEN) || *tél*: cser. *tele* mellett vagy helyett idézhető volna a még hasonlóbb *tel* || *jég*: lp. *jēgga* nagyolt hangjelölésnek sem elég pontos; egész pontosan: *jēgga* || *víz*: md. *véd* o: *véd* | cser. *vüt*: nagyolt hangjelölésnek (pro *βüt*) megjárja, de l. fönebb az osztj. *ver*-re tett megjegyzést || *kő*: osztj. *kev* nagyolt hangjelölés (pro *kēw*), l. az osztj. *χus*-ra és *ver*-re tett megjegyzést || *él*: lp. *el*-, a magán-

*) NyH. = SZINNYEI, Magyar Nyelvhasználat; ha a kiadás nincs megjelölve, a harmadik értendő.

hangzó félhosszú ill. hosszú (inf. *ëllët*, præs. 1. *äläu*); l. fönebb az osztj. *zus*-ra tett megjegyzést || *hal*: föl lehetett volna venni a votj., cser. és md. alakot is | vog. *χäl*:- másutt a hosszúság a rendes — hosszúsági jellel van jelölve || *nyel*: az idézett vog. (nagyolt hangjelölésű) *nel*-nél közelebb álló alak a nyílt *e* (*ε*)-vel való, a melyet *ä*-vel lehetne írni | az osztj. *nel*- magánhangzója félhosszú, l. fönebb *zus* | lp. *nel*:- nagyolt hangjelöléssel is pontosabban lehetett volna írni (egész pontosan: inf. *nëllat*, præs. 1. *nëzlau*) || *kel*: a vog. *kwäl*-nál közelebb álló alak is kínálkozik, t. i. *käl*- | lp. *käl(e)*- *o*: *källe*- (vö. SUS. Toim. I. 31; inf. *källët*, præs. 1. *käläu*) | md. *käle*- *o*: *k*-; nagyolt hangjelölésnek *k* is megjárja; csak azért említettem meg, mert más esetben (*kev*) meg van jelölve a jésítés || *menni*: a vog. *min*-nél van közelebb álló alak is: *mən*- | lp. *manne*- *o*: *manna*- (vö. SUS. Toim. I. 63; inf. *mannat*, præs. 1. *manäu*) || *al*: a md. *ala* mellé oda lehetett volna tenni a még közelebb álló *al* alakot is | *ut* nemcsak a zürjében, hanem a votjákban is van || *felé*: vog. *pali* *o*: *poäli*, *pälü* | osztj. *pela* helyesebben (nagyolt hangjelöléssel): *pälä* (pontosan: *pälä*) | f. *puolle* nem létező alak (a *puoli* «fél» szó mélyhangúsága miatt nem lehet a m. *fél* megfelelője) || *háló*: vog. *χülp* *o*: *χülp* | osztj. *χolip* régi adat a MUSz.-ból; minden más följegyzés szerint hosszú az első szótag magánhangzója; vannak a magyarhoz közelebb álló alakok is, l. KARJALAINEN, Zur ostj. lautg. 88 || *nyíl*: a lp. *nüül* mellett (vagy helyett) idézhető: *nüül* || *új*: vog. *jaut* *o*: *jäut* | osztj. *jugol*, *jogot* *o*: (nagyolt hangjelöléssel) *jōrol*, *jōrot* (pontosan: l. KARJ. i. m. 104) | lp. *juoks* *o*: *juoksa* (FRIES, Lex. lapp.), *juoksa* (WIKLUND közlése, l. NyH. 150); különben az egész egyeztetést jobb lett volna elhagyni, mert népszerű munkába csak szembetünök valóok || *lő*: vog. *li* *o*: *lī* | f. *luo*- *o*: *lyö*- || *eb*: vog. *ämp* mellé oda lehet tenni: *äpp* | osztj. *amp* *o*: *ämp* (nagyolt hangjelöléssel); közelebb álló alak (szintén nagyoltan írva): *ämp* || *nyíl*: md. *numolo* mellett idézni lehetett volna a közelebb álló mássalhangzós-végű alakot is (pontosan írva: *numäl*) | lp. *üommël*: az első szótagbeli magánhangzó félhosszú (*üommël*), tehát nagyoltan (l. fönebb a *zus*-ra tett megjegyzést) így volna irandó: *üommël* || *nyuszt*: az osztj. *noues* (pontosan: *noues*) jelentése: «czoboly» || *lúd*: cser. *ludo* nemcsak kácsát, hanem ludat is jelent (vö. SUS. Aik. VII. 60) || *fon*: zürj. *pan*- jelentése: «gombolyít» || *sző*: vog. *säg*- *o*: *säy*- | osztj. *säv*- *o*: (nagyoltan): *sëw*- (pontosan: *sëw*-, közelebb álló alak: *säw*-) || *köszörül*: f. *koske*- elhangyandó, mert ez az egyeztetés nem állja meg a helyét; a f. *igének* u. i. tulajdonképpeni jelentése: «érinteni» és a dial. *kosken kirveen* «aciem securis reficio» kifejezésbeli jelentése csak másodlagos jelentés (arra nincsen ok, hogy két külön *koske*- igét vegyünk föl, mint

BUDENZ MUSz. 47. l. akarja); hogy pedig a m. *köszörül* alapszavának a jelentése szintén «érinteni» lett volna, azt nem lehet kimutatni; ezenkívül hangtani okok is szólnak a m. **köszö-* ~ f. *koske-* egyeztetése ellen, t. i. egyrészt a hangrendi eltérés, másrészt a f. szó *-sk-*-ja, a melynek megfelelője a magyarban s v. *cs* volna, vö. f. *vaski* «rész» ~ m. *vas* | f. *paska* ~ m. *fos* | f. *páisk(y)* ~ m. *fűcs(ke)*, dial. *fűs(ke)* MTsz.

45. l. Vog. *kum* «ember» REGULY-féle írásmód; így olvasandó: *k'um*.

46. l. «Harmadfű ló» vogul nyelven nem *χurmit-pum lū*, hanem: *χūrəm-pum lū(w)*, azaz «három-fű ló».

46. l. Md. *nūlende- ɔ: -nūd-* (pontos hangjelöléssel: inf. *nūlənūdms*).

46. l. Lp. *quodde-* és *quoddäse-* az irodalmi helyesírás szerint: inf. *quöddet* és *quöddäset*, a polmaki kiejtés szerint: inf. *quöddiət* és *quöväšēət*, tehát nagyolt átírással a két tőalakot így lehetne írni: *güödde-* és *güöddäse-*.

46. l. Zürj. *təd-ng, tıdminı ɔ: tədni, tıdmini* | vog. *päs-* elé csillag kell, mert kikövetkeztetett alak; *päsəmli* (*pēsəmli*) nem «fölfeslik», hanem «(föl)oldódik» | lp. *čökkät* és *čökkänet*-ban a *kk* és a *t* előtt zöngétlen magánhangzó van, s azt *h*-val lehetne írni.

47. l. A finn *-o* (*-ö*) és *-u* (*-y*) deverb. névszóképző aligha azonos a *-va, -vä* (~ m. *-ó, -ő*) képzővel.

47. l. Osztj. *lanjlen ɔ: -em* (a pontos hangjelölést l. NyH. 89).

48. l. Lp(S.) *kejves ɔ: keivves* (FRIS, Lex. lapp.); «vagyis kevés» elhagyandó (ez nyilván azért került oda, mert BUDENZ MUSz. 27. l. a lp. szót a m. *kevés*-sel egyezteteti); a *keijveseb* comp. szintén elhagyandó, mert a comp. képzője a lpS.-ban nem *-b*, hanem *-p* és *-bbō*.

48. l. A nom. possessoris-képző m. *-s* és a finn *-ise-* (nom. *-inen*), észt *-se-* (nom. *-ne*) nem azonos (vö. SETÄLÄ, ÄH. 192); a lp. *-ž* sem; l. a m. *-s* képző megfelelőit: NyH. 100.

48. l. A *kishitövek*-félék *v-*je az én nézetem (Nyr. XVII. 193) szerint aligha a képző eredetibb alakjának maradványa, hanem valószínűbb, hogy későbbi járulékhang (*kishitö-v-ek*). — A votj. *pelo*-félék képzőjének a m. *-ó, -ö, -ú, -ü* képzővel való azonossága is nagyon kétséges. — Md. *pülev, kävev ɔ: pülev, kätev*; a képző eredetére nézve v. ö. Festschrift til Vilh. Thomsen 238, SETÄLÄ, és PAASONEN, Mordv. lautl. XII, 45 és hozzá XI, 32, 33. — A f. *verevä* nem «vérü, véres» (csak alkotórészeire nézve ~ m. *vérü*), hanem «pirosposztság». — A képző eredeti alakjaul nem *-p, -b*, hanem csak *-b* vehető föl.

48. l. Vog. *nätäl ɔ: (nagyolt hangjelöléssel) nātel*. — Votj. *nileti ɔ: nīleti*.

48. l. A lp. többesszámképző *-k* előtt zöngétlen magánhangzó van, s ezt *h*-val lehetne jelölni. A plur. *-k* és *-t* viszonya még nincsen tisztázva. (A lappra nézve vö. FUF. II. 55, WIKLUND.)

49. l. A lp. 2. szem. birtokos személyrag nem *-d*, hanem lpS. *-t*, lpN. *-ot*, lpO. *-nt*, a 3. szem. pedig nem *-š*, hanem *-s*. A m. *szemem*, *szemed*, *szeme*-vel egyeztetett lapp (lpN.) alakokra nézve azt kell megjegyezni, hogy azok nem nominativusok, hanem genitivusok és accusativusok; a lpN.-ban személyragos nominativusuk csak a rokonsági neveknek van. — A m. *-d* személyragnak (a mely az én nézetem szerint eredetileg nemcsak a 2. szem. birtokost, hanem a birtok többségét is jelölte, vö. NyH. 117), közvetlen megelőzője csakugyan **-nd* volt, de ez kétségkívül még régibb **-nt*-ből fejlődött, mert a 2. szem. névmás kezdőhangja a finnugor alapnyelvben eredetileg (és később is a legtöbb alapnyelvi nyelvjárásban, így abban is, a melynek mai alakja a mi nyelvünk) minden bizonynyal *t* volt (vö. NyK. XXI. 190, BUDENZ); a lapp személyrag-alakok szintén eredeti **-nt*-re vihetők vissza, mint a lpO. mutatja, a melyben az *-nt* még meg is van; a finn *silmänsi* is **silmänti*-ből lett, mint a szerző helyesen mondja, de a *silmäsi*-re nézve téved, midőn a *silmänsi* továbbfejlődésének tartja; a *-si* nem *-nsi*-ből lett, hanem *-ti*-ből (a mely elő is fordul a régibb irodalomban); a *-nsi* továbbfejlődése (nemkülömben a *-si*-é is) a dial. *-s* (vö. SETÄLÄ, ÄH. 56). — Azt a föltevést, hogy a vogul *-n* személyrag **-nd*-ből (vagy akár **-nt*-ből) fejlődött, nem lehet elfogadni; a szótag- vagy szóvégző nasalis+explosiva (v. spirans) hangpárból ugyanis gyengülés esetén sohasem a nasalis, hanem mindig a másik hang maradt meg, pl. *k'ünt*- (1. szem. birt. *k'üntəm*): *k'üt* «háti batyú» | *sánt*- (3. szem. birt. **sántät*): *sät* «szád, nyílás» | *čürmənt*-: *čürmit* «harmadik» | *nülänt*-: *nülit* «negyedik» | *čätänt*-: *čätit* «hatodik» | *k'ump* (plur. *k'umpət*): *k'up* «hab» | *kwänsš*- (birt. 1. szem. *kwänsšəm*): *kwäs* «köröm» | *čäyč-*, *čäyč-* (præs. 3. *čäyčri*, præt. 3. *čäyčəs*) «hág»: *čäyčti* «fölvíz» stb. Egyébiránt számba kell venni, hogy a vogulban a 2. személynévmás kezdőhangja *-n*, s a személyrag minden bizonynyal ezzel azonos.

49. l. A plur. 2. szem. lp. birt. személyrag *d*-vel van írva (*-dek*), az alanyi személyrag pedig a következő lapon helyesebben *đ*-vel (*-đek*); így kellett volna írni az alanyit is, s a lapp szavakat máskülömben is kevésbé nagyoltan (pl. a ragok magánhangzóját *ä*-vel kellett volna írni, nem *e*-vel). — A lapp és a finn szavak jelentése csak «atyánk, atyátok»; ez elől az «ősünk, őstők» elhagyandó.

50. l. A lp. *manāj-đek* alakot a szerző hangjelölése szerint nagyoltan így írtam volna: *manāj-đähk* (fonétikus írással így

van: *manäi-ðεðk*). — Alább a vog. föltételes módképzőt *-ne* helyett szintén *-nä*-nek kellett volna írni a könyvben használt hangjelölés szerint. De a *χäl-nē-m* különben sem helyesen konstruált alak, mert a föltételes mód képzőjének csak a vogKL. és T. nyelvjárásban *-nē* (ö: *-nē*) az alakja, s azokban az ige töve nem *χäl*-, hanem *khäl*-. — A finn *elänen*, *elänette* potentialisalakok jelentése nem «élnék, élétek» (l. BUDENZ, Finn nyelvtan⁶ 52).

51. l. «Hogy az olyan kifejezésekben, minők *te-n fejedre, ö-n kénye szerint*, az első szó valóságos ragos genitívus,*¹) azt csak a rokon nyelvek derítik ki, melyekben szerte megvan és szerepel a birtokos *-n* rag.» — Az én nézetem szerint a rokon nyelvek nem azt bizonyítják, hogy az az *-n* genitívus-rag (hiszen akkor az *én* alakot is genitívusnak kellene tartanunk), hanem azt, hogy képző (vö. BUDENZ, UA. 288). BUDENZ a finnugor genitívus-rag mássát az *ennen*, *tennen*, *önnön* stb. alakok végén látta (MUSZ. 194), de az én nézetem (NyK. XXXIII. 252) szerint ezt a föltevést sem lehet elfogadni.

51. l. F. *tyke-nä* ö: *tykö-nä*. A f. *tüvenä* («töül») helyett jobb lett volna a vót *tüvennä* «-nál» alakot idézni. — A m. *künn* vogul megfelelőjéül *kwon* van idézve, s ez helyes is, de van hasonlóbbrak alak is: *kwän*, sőt a m. *künt* megfelelője is megvan a vogulban: *kwänt* (vö. MUNKÁCSI, Vog. nyelvjár. 180). — Vog. *ma-t*, *pal-t* ö: *mät*-, *päl-t*. — Md. *avat* ö: *avat*.

52. l. A szókezdő *n~ñ* megfelelésre példákat kellett volna fölhozni.

53. l. Md. *pele*- ö: *pele*-.

54. l. Vog. *χänyg*- ö: *χänyg*- vagy *khänygh*- | osztj. *χon*- magánhangzója félhosszú; van (származékban) közelebb álló alak is, a melyet nagyoltan így lehet írni: *χäy*- | vog. *χol*- ö: *χöl*- | osztj. *χul*- ö: *χöl*- | zürj. *kül*-nél van a m. *hall*-hoz hasonlóbbrak alak is: (nagyoltan írva) *kal*- | md. *seppä* ö: *seppä* | zürj.-votj. *sep*, *söp* ö: zürj. *sep*, votj. *sep* | zürj.-votj. *sön* (sajtóhiba pro *sön*) ö: *sen*.

55. l. Lp. *kvele* elavult írásmód (lpL. pontosan: *kuöllē*) | osztj. *χät* ö: *χöt* v. *khäth* (nagyoltan írva) | osztj. *nem* ö: *nēm*, zürj. *nim* ö: *nim*. — Az Árpád-kori szövegi magánhangzókra nézve vö. föltevésemet: NyK. XXXIV. 1—11).

57. l. s köv. A szerző az ural-altaji nyelvrokonságról szólva most már (nagyon helyesen) értésére adja az olvasónak, hogy ez a rokonság «tüzetesen vizsgálva s tudományosan eldöntve még nincs». — Megemlíti mellékesen, hogy «tarthatatlannak bizonyult a sumir ékiratok nyelvének az ural-altajiakkal való rokonítása».

*¹) A 440. lapon: «Inkább lehetnek genitívusok a *te-n*, *ö-n* névmások . . . .»

Erre és más kalandos rokonításokra jó lett volna — ha nem is itt, hanem talán a magyar nyelv eredetéről és rokonságáról szóló fejezet végéhez csatolt függelékben vagy jegyzetben — részletebben kiterjeszkednie. Az efféle kérdések érdeklik a közönséget, s minthogy most éppen minduntalan föl-fölbukkan a sumir-magyar rokonság, jó volna, ha az ilyen népszerű munka érdekük szerint méltatná azokat a dolgozatokat, a melyek ezt a rokonságot hirdetik.

61. l. Hogy a magánhangzók illeszkedése «az egész nagy [ural-altaji] nyelvcsaládnak eredeti sajátága», az olyan állítás, a melyhez sok szó fér. Még az sincs bebizonyítva, hogy a finnugor alapnyelvben megvolt a hangrend (vö. SUS. Toim. X., 3, WIKLUND; VIII. 7, MIKKOLA). — A magánhangzó-illeszkedés példái között van egy, a mely nem odavaló, t. i. (*jär-nek > *järnak*, mert az *n* és a *k* közötti magánhangzó eredeti mineműségéről semmit sem tudunk. (A rag eredetére vonatkozó föltevésemet l. NyK. XXXIII. 256).

63. l. *Vog. manärēm tārüte'im?* «mimet bocsássuk alá?» — helyesen: «bocsássam».

63. l. A plur. -*t* és -*k*-ra nézve l. fönnebb a 48. l. egyik helyére tett megjegyzésemet.

63. l. Az olyan alliterációs ikerszavakban, mint a f. *täpö-täysi* «telides-teli», kaz. tat. *tup-tuli* ua., burjét *sap-sayan* «nagyon fehér», S. az előtag *p*-jét képzőnek veszi, s ezt föltűnő egyezésnek tekintti, a mely átvételből nem magyarázható, de véletlenség sem lehet. Az én nézetem szerint ez a találkozás mégis csak véletlenség, s az ilyen játszi szavakat nem lehet egyeztetni. Számba kell venni, hogy a finnben jó csomó olyan is van, a melynek előtagjában a második szótag nem *p-n*, hanem más mássalhangzón kezdődik, pl. *paki-parastaan*, *siki-sokea*, *pako-paljas*, *nelko-nelisin*, *selko-selüllään*, *pilkko-pimeä*, *puti-puhdas*, *viho-viimeinen* stb. (l. GENETZ, Suomen partikkelimuodot 87—89). A török-ségben is előfordulnak szép számmal olyanok, a melyekben nem *p*, hanem *m*, *r* vagy *s* van, pl. oszm. *bem-bejaz* «höféhér», *tertemiz* «egészen tiszta», *kas-kati* «nagyon erős» (l. KÜNOS, Oszmán-török nyelvkönyv 235, 236).

64. l. A finn nyelv a jelzöt a jelzett szóval nemcsak «nagy-részt», hanem általában egyezteteti; a kivételek száma elenyészően csekély. Hozzá lehet még tenni, hogy a lappban is előfordul némelykor egyeztetés (vö. WIKLUND, Lärobok i lappska språket 34, 48, 49).

77. l. «Már előbbi fejezetünkben láttuk, hogy a magyar nép ősei, mikor finnugor rokonaiktól elváltak, a nyelvhasznítás tanúsága szerint vadászatból és halászatból éltek, hogy a *vad*, *nyúl*, *nyuszt*, *nyest*, *farkas*, *lúd*, *liba*, másrészt a *hal*, *háló* stb.

neve mind amaz öskorból maradt meg.» Ezek közül azonban *vad*, *nyest*, *farkas*, *liba* nincs meg az előbbi fejezetben, s a négy közül csak a *vad* bizonyítható finnugornak (vö. MUSz. 553); a *nyest* ~ f. *näättä*, lpN. *nätte*, lpS. *nete* (MUSz. 416) egyeztetést nem lehet igazolni, legalább eddig nem sikerült (l. MUNKÁCSI és SETÄLÄ vitáját: NyK. XXV. 350, XXVI. 195, 313, XXVII. 80); a *farkas* magyar származék (vö. MUSz. 496, és Nyr. XXIV. 241, HALÁSZ); a *liba* szó nem lehet azon finnugor szavak megfelelője, a melyekkel BUDENZ (MUSz. 701) egyeztetette, mert a hangmegfelelés nem igazolható; eredete ismeretlen. (MUNKÁCSI, ÁKE. 444. l. árja jövevényszónak tartja).

79. l. A mongol eredetűeknek tartható szavak közül a *hagyma* elhagyandó (vö. vog. *k'ásmə* «hagyma»), s vele együtt alkalmasint még egy-kettő; de közéjük sorolható az *egyéb* szó (< mong. *eldeb*, mint NyK. XXXI. 237 kimutattam).

84. l. *Szpurka* «ronda» o: *szpurkút* (< oláh *spurcat*; l. MTsz. és Nyr. XXIII. 531).

89. l. «Hogy a mi -s melléknévképzőnk oly gyakran szerepel foglalkozást jelentő főnevekben, *kapus*, *csikós*, *lakos* [sajtóhiba *lakatos* helyett], azt a hasonló jelentésű és hangzású török -ci-, -çi képző hatásának lehet tulajdonítani.» — Ezt a föltevést nem tartom elfogadhatónak. A török képzőnek illetően hatásáról csak abban az esetben lehetne szó, ha a magyarban egy csomó vele képzett közkeletű török szó a maga alapszavával együtt honosodott volna meg, s ha a török képző a magyarhoz jobban hasonlítana. Az -s képzőnek ez a szerepe igen könnyen megmagyarázható a nomen possessoris-képzői funkcióból minden idegen hatás föltevése nélkül.

102. l. A jövevényszavainkkal foglalkozó munkák sorozatából kimaradt MELICHNEK jeles akadémiai értekezése: «Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai?» Bpest, 1900.

106. l. Az «elavult és csak a régiségben található kifejezések» közé vétségéből becsúszott az *áj* szó is, holott erről maga a szerző mondja később a 141. lapon, hogy a nép nyelvében máig is él. — Az *olug*-nak írt szót nem *alag*-nak, hanem *alog*-nak kell olvasni.

109. l. *Arkusuth* helyes olvasása nem *árkus*, hanem *árkos* út.

114. l. «A látszólag zártabb magánhangzók mindvégig megvannak a Halotti Beszédben.» — Az első kiadásnak e helyét a «látszólag» szó betoldásával akarta a szerző az Árpád-kori magyar nyelv hangzásáról való megváltozott és most már általánossá vált fölfogásnak megfelelővé tenni. Jobb lett volna mégis a régi fölfogás nyomait teljesen eltörölni.

114—118. l. A Halotti Beszéd néhány szavának kétféle,

sőt egyiknek-másiknak háromféle olvasása csúszott be a könyvbe. Ez nyilván úgy esett meg, hogy a szerző a korrektúrában itt-ott módosította az átírást, de más helyütt feledésből meghagyta. Nevezetesen: *szabadohha* 114: *szabadoha* 118: *szabadoxya* 411 | *kínzatviátül* 114: *kínzatviátül* 118 | *isémök* 115: *isemököt* 116 | *vagymuk* 115: *vagymok* 116 | *uromk* 115: *uramk* 117: *úromk* 250 | *témnöcébelél* 115. 415: *témnöcébeléül* 118 | *nyugolmábélé* 115: *nyugolmábélé* 118: *nyugolmábélé* 415 | *enné-ik* vagy *enné-ék* 115 (*ennéik* 401): *ennéék* 117 | *émdöl* 116: *ééndöl* 117 | *gyimelcstül* 116: *gyimelcstül* 117 | *halálnek* 116: *halálnek* 117 | *halálál* 116: *halálálál* 117 (sajtóhiba e h.: *halálálál*) | *mélaszt* 116: *mílaszt* 235, *mílasztben* 415 | *parádicsomben* 116: *parádicsomben* 415. — Jó lett volna megmagyarázni, hogy az *a*, *ë* és *ê* betű miféle hangot jelöl; igaz, hogy ez meg van magyarázva minden középiskolai nyelvtanban, de azért nem árt az ilyesmit visszaidézni az olvasó emlékezetébe.

116—118. l. A szerző egyben-másban elter az én olvasásomtól (l. ezt: A magyar nyelv⁵ [1904] 71—73, és megokolását: Nyr. XXIV. 145, 193; NyK. XXVII. 241, 361; Nyr. XXXII. 483; vö. MELICH értekezéseit is: Nyr. XXXI. 409; NyK. XXXV. 113). Szívesen megengedem, hogy egy-két szónak az az olvasása, a melyet a szerző ad, éppoly jogosult, mint az enyém. Ő a *legenec*-et *légyenek*-nek olvassa, én *légyenek*-nek, s mind a két olvasást egyenlő érvényű megokolással lehet támogatni. Nála *utot* = *útat*, nálam *utat*, s mind a kettő helyes lehet; csak azt nem értem, hogy akkor mért olvassa az *uromc*-ot *uramk*-nak, s mért nem *úramk*-nak (igaz, hogy a 250. lapon *úromk* van, de ez nyilván csak vétségből maradt meg első kiadásbeli [I. 47] alakjában; a rövid *u*-s alak kétszer fordul elő: 15, 117. l.). Megengedem azt is, hogy az *isemucut* szó kezdőhangja talán *i* volt, s nem *ë*, a hogy én olvasom; a *kegiggen* is éppoly joggal olvasható *kégyédjën*-nek, mint én szerintem *kégyidjën*-nek; s elvégre a *kegilmehel*-t is így ejthették: *kégyélmehel*, noha én valószínűvé iparkodtam tenni, hogy *kégyilméel*-nek hangzott (Nyr. XXXII. 484). Ezeket ne is vitassuk, mert az — legalább ez idő szerint — meddő dolog volna.

De van a kettőnk olvasása között néhány olyan eltérés is, a melyet érdemes megvitatni. Ezek a következők:

1) *Chomuv* és *kesperuv*: S. szerint: *hamuv* és *kesperüv*, én szerintem: *hamú* és *kesperü*. — Mindnyájan, nyelvészek, meg-egyezőnk abban, hogy az eredetibb szóvégi *-v*, *-v* helyett a HB. korában már általában kettőshangzót ejtettek; ezt egyebek közt abból lehet következtetni, hogy az *-ou* írás mellett *-ohu* is előfordul: *tohu* egy 1225-i oklevélben kétszer (másutt *tou*, 1135-i okl.); a *tou*-t még *tov*-nak lehetne olvasni, de a *tohu*-t lehe-

tetlen másképp olvasni, mint kettőshangzóval: *toŋ*. Azért a HB.-beli *uolov*, *iarov*, *iov*-ot így olvassuk: *valou*, *járou*, *jou*. Ennek megfelelőleg a régibb *hamuv, *keserüv is minden valószínűség szerint elérte már abban a korban a kettőshangzós fejlődési fokot: *hamuu, *keserüü, sőt már túl is lehetett rajta, mert az *uu* és *üü* kettőshangzó természetesen sokkal hamarabb fejlődhetett *ú-vá* és *ü-vé*, mint az *ou* és *öü* dift. *ó-vá* és *ö-vé*. Ezért olvasom én a *chomuv* és a *keseruv* szót *hamú-nak* és *keserü-nek*. A HB. helyesírása nem mond ellene ennek az olvasásnak, mert az *uv* egyértékű benne, mint egyebütt is, az *u*, *v*, *w*-vel; vö. *uvt*: *wt*, *w*: *-tvl*: *-tvl*: *-tul*. Megengedem, hogy a *hamuu*, *keserüü* olvasás következetesebb volna, de nagyon kétlem, hogy a gyakorlatlan fül kölömbiségt tudott volna tenni az *uu*, *üü* és az *ú*, *ü* között. Azt semmi esetre sem tartom valószínűnek, hogy a *valou*, *járou*, *jou* mellett *hamuv*-ot, *keserüv*-et mondtak volna.

2) *Menyi*, *eneyc*, *emdul*, *nugulmabeli*, *scegin*, *lilki ert*, *ilezie*: S. szerint: *mënyé*, *ënnéék*, *ëndöl*, *nyugolmabelé*, *szëgëny*, *lëlkéért*, *ëleszjë*, én szerintem: *mënyi*, *ënnëjk*, *ëindöl*, *nyugolmabelé*, *szëgëny*, *lëlkiért*, *üleszjë*. — A szerző tehát ezekben az *i* és az *y* betüt az *é* hang jelének tartja, s így egyúttal teljesen kizárja a HB.-ből az *ízést*. Ez a fölfogása arra a tényre van alapítva, a melyet Nyr. XXIV. 204. és XXXII. 483. l. kimutattam, hogy a régiek az *e* és az *i*, *y* betüt váltogatták. Ez tagadhatatlan, s nem lehet kétségbe vonni annak a lehetőségét, hogy *i*-t v. *y*-t irtak olyan *e* betű helyett is, a mely *é*-t jelölt. De a fönnebbi esetekben ezt a föltevést mégis kissé önkényesnek tartom. Az én nézetem szerint u. i. az *i*, *y* betűnek csak olyankor tulajdoníthatunk más (t. i. nem *i*, *í* vagy *j*) hangértéket, mikor ezt a rendes hangértékét valamely oknál fogva kevésbé valószínűnek vagy éppen valószínűtlennek kell tartanunk. Ilyen esetek azok, a melyeket Nyr. XXXII. 483. és 484. l. említek, s ezek közé tartozik a fönnebiek közül a *-beli* rag, a melyet azért olvasok *-belé*-nek, mert így is előfordul a HB.-ben, mégpedig kétszer: *-bele*, s a származása is az *é*-s ejtést teszi valószínűvé.*) A többi azonban mind olyan, hogy *i*-vel, illetőleg *i*, *í*-vel való kiejtésében nincs miért kételkednünk. (Egyébiránt az *eneyc*, *nugulmabeli* és az *emdul* szó olvasásában a szerző, mint fönnebb láttuk, ingadozik.)

3) *Eleve*, *neki*, *vilagbele*, *munhi uruzagbele*, *nugulmabeli*:

*) Mellékesen megemlítem, hogy *beli* v. *bely*-nek irt olyan (akár igeekötői, akár rag-) alak, a melyet okvetlenül *beli*- vagy *béli*-nek kellene olvasnunk, tudtomra nincsen kimutatva a régi irodalomból. A NySz.-ban kettőt találok. Az egyik: *bely* az EhrK. 86. lapjáról, a hol ez áll: *bely yewne*; ez nyilván íráshiba e h. *bel yewne* (hiszen tudjuk, hogy ez a kódexünk hemzseg a hibáktól); l. ua. lapon alább: *bel mene*; a másik az ErdyK. 19. lapjáról: *beely*, de ez hibás közlés, mert a kódexben csak *bel* van.

S. szerint: *elëve, nêki, világbelé, mőnnyoruzágbelé, nyúgolmábelé* (-beli), én szerintem: *elëvë, neki v. nêki, világbelë, mőnnyoruzágbelë, nyúgolmábelë*. Hogy ezeket a véghangzókat mért tartom rövideknek, annak a megokolását a Nyr. XXIV. 149—153. lapján találja az olvasó. Hozzátehetem még azt is, a mire az imént már rámutattam, hogy t. i. a *-bele* és *-beli* írás váltakozása szerintem rövid *-ë*-vel való kiejtésre vall. Eldönteni nem lehet a dolgot, mert hiszen a lativusi alakok véghangja részben mai napság is hosszú, s olyan váltakozás, mint a mostani *bele ~ belé, hova ~ hová*, a megrövidülés óta mindig volt. (Következtelenségnek látszik, hogy én a fönnbbiek ellenére a *mige zocoztia*-t így olvasom: *mëgészakasztjá*; de erre az vitt rá, hogy még a KT.-ben is *mege* van írva, s ha akkor még megvolt a későbbi *mëg* véghangzója, a HB. korában még hosszú is lehetett; különben a hangtani helyzet is más.)

4) *Miv, tiv*: S. szerint: *mü, tü*, én szerintem: *mü, tü*. Azért tartom a magánhangzót inkább hosszúnak, mert úgy van írva, mint a plur. 3. személy névmásáé: *iv*, a melynek *ü* hangzása kétségtelen. (A *mü* és a *tü* alak máig is él a Székelyföldön; l. MTsz.)

5) *Paradisum*: S. szerint: *páradicsom (paradicsom)*, én szerintem: *páradizsom*. L. MELICH, Szláv jövevényszavaink I. k. 2. r. 359. l.

6) *Terumteve*: S. szerint: *terömtöë*, én szerintem: *terömtëvë*, t. i. úgy mint **lov, *lou: lova, *köv, *köü: köve* (l. Nyr. XVII. 194, 195). Nem tartom valószínűnek, hogy a mélyhangúak *-ou* képzőalakja mellett a magashangúaké *-ö* lett volna, bár nem mondhatni teljesen lehetetlennek, mert a mély- és a magashangú alakok nem fejlődtek mindig párhuzamosan (vö. *várja: kéri, várjátok: këríték, várják: kërik*). Azonban nem látok semmi okot arra, hogy itt ilyen fejlődésbeli eltérést kelljen föltenni.

7) *Eleut*: S. szerint: *elëütt*, én szerintem: *elött*. Elvégre nem lehetetlen, hogy az *eu* kettőshangzót jelölt, de akkor a *levn*-t is *lëün*-nek, nem pedig *lön*-nek kellene olvasni. Én azonban mégis a magam olvasását tartom valószínűbbnek, mert az *ev*, a melylyel az *eu* azonos értékű, a HB. más szavaiban mássalhangzó előtt határozottan az *ö* hang jele. (L. a következő pontot.)

8) *Felëvl, -belevl*: S. szerint: *felëül, belëül*, én szerintem: *felöl, belöl*. — Az *-öl, -öl* ragot BUDENZ (UA. 391) úgy magyarázta, hogy korábbi **ov, l, öv, l*-ből, s ez még korábbi **ol, l, *öl, l*-ből fejlődött, és így a f. *-lta, -ltä* (*-l-ta, -l-tä*) ablativus-ragnak pontos megfelelője. Mármost azonban, ha így állana a dolog, joggal elvárhatnók, hogy az egyszerű ablativus-ragot (m. *-l ~ f. -ta, -tä*) megelőző *-l* elem meglegyen, vagy legalább

nyoma legyen a másik két helyhatározóban: a locativusban és a lativusban is. Már pedig ezekben nyoma sincs (vö. *alatt, fölött, között* v. *közt, benn, honn* stb., *alá, fölé, közé, belé, haza* stb.). Ezek mind pusztán az egyszerű *-t, -tt, -n*, ill. *-á, -é* (*-a, -e*) raggal alakultak, s ebből okvetlenül azt kell következtetnünk, hogy az ablativusok végén sem lehet egyéb, mint az egyszerű ablativusi *-l* (~ vog. *-l*, osztj. *-a*, md. *-da, -do*, f. *-ta, -tá* [*-a, -ä*] stb.) rag. Vagyis *alól, hazól, közől* nem **alo-v_sl, *hazo-v_sl, *közö-v_sl*-ből, hanem **alo-l, *hazo-l, *közö-l*-ből lett a tövégi magánhangzó megnyúlásával. (Vö. NyH.² [1903] 121. l.; ³[1905] 132. l.) *Alól* < **alol* ~ vog. *jólól*, md. *alda, aldo*, fS. *alta*, fK. *alda*, lpL. *vuöllät* és *hazól* < **hazol* ~ fS. *kotoa* < **kotoda*. — *Felől, belől* közvetlenül *felél, belél*-ből, ez pedig **felél, *belél*-ből fejlődött, tehát az *-l* rag előtt sohasem volt kettőshangzó.

9) *Szentii*: S. szerint: *szentii*, én szerintem: *szentii*. Mint-hogy a birtok többségének *-i* a jele, s a magyar nyelv történelmi korában mindig az volt (megelőző *-a, -e, -ja, -je*-vel vagy a nélkül), semmi okunk sincsen arra, hogy a *szentii*-i szót, a melynek első *-i*-je a birtok többségének, második *-i*-je pedig a 3. szem. birtokosnak a jele (mint a NyK. XXIX. 126. l. kimutattam), ne *szentii*-nek, hanem *szenté*-nek olvassuk. Inkább arra volna okunk, hogy az *unuttei*-t is így olvassuk: *önöttii*, s ne *önötté*-nek, a hogy S. olvassa, se *önötté*-nek, a hogy én olvasom. Azonban az utóbbi olvasást támogatja a *feleym* szó, a melyet nem olvashatunk máskép, mint így: *feleim*. (Így olvassa S. is.)

10) *Zoboducha*: S. szerint: *szabadohá* (másutt: *szabadohha, szabadozza*, l. fönnebb), én szerintem: *szabadochá* (azaz: *-čá*) v. *szabadohá*. Hogy *h*-val vagy *ch* (= *č*)-val ejtették-e, azt eldönteni nem lehet; de minthogy a *č* hang bizonyos hangtani helyzetben, nevezetesen éppen a mai *-it*-képzős igék régibb alakjában még jóval később is megvolt (pl. *tonohtuananac* GyulGl., *tarsóht* BirkK., *Puzthohtow* 1398, stb., l. NyH. 75, 84), inkább a *č*-vel való olvasás felé hajlok. Mégpedig rövidnek tartom a *č*-t, mert kétségtelen ugyan, hogy valamikor hosszan hangzott, de semmi jel sem mutat arra, hogy még a történelmi korban is hosszú volt.

11) *Holz*: S. szerint: *halsz*, én szerintem: *holsz*. A zártabb hang jobbára csak *lt* előtt fordul elő (pl. *holtát*; így van kiigazítva, és helyesen, a javítani valók közt a 117. lapon levő *haltát*); de engem a *holsz* olvasásra az indított, hogy az *a*-val váltakozó *o* előfordul néha más hangesorportok előtt is (vö. *vala* ~ *volna*). Mindazáltal valószínűleg S. olvasása a helyes, mert a *hal* ige *a*-ja helyett csakis *lt* előtt találunk *o*-t (nb. *halna*, nem **holna*).

12) *Milostben*: S. szerint: *mēlasztben* (másutt: *milaszt*, *mīlasztben*, l. fönebb), én szerintem: *mīlasztben*. — Az *ē*-vel való olvasás semmi esetre sem lehet helyes, mert a *mēlaszt* alakból nem *malaszt*, hanem *molaszt* fejlődött volna, mint: *sēha*, *sēhogy*, *sēhol* > *soha*, *sohogy*, *sohol* | *fěrtály* > *fortály* | *děszka* > *doszka* stb. (NySz., MTsz.). A szót az átadó nyelvben *i*-vel ejtették (l. MELICH, Szláv jövevényszavaink I. k. 2. r. 342. l.), és nem volna érthető, hogy a mi eleink ezt az *i*-t mért helyettesítették volna *ē*-vel.

13) *Muncas*: S. szerint: *munkás*, én szerintem: *monkás*. — A *munka* szó az átadó nyelvben *moka*-nak hangzott (l. MELICH id. m. I. k. 2. r. 344. l.); s minthogy a többi szláv jövevényszó a HB.-ben még az eredetivel megegyező vagy hozzá nagyon közelálló hangalakban van meg (vö. *mīlost*, *angel*, *brat*), bátran föltehetjük, hogy a *muncas*-beli *u* betű is *o*-nak a jele volt.

14) *Archangelt*, *angelcut*: S. szerint: *árkángyēlt*, *ángyēlktot*, én szerintem: *árkángyēlt*, *ángyēlktot*. Nyílt *e*-vel, s nem *ē*-vel azért, mert az *ányēl*-ből illeszkedés útján nem *angyal*, hanem *angyol* lett volna (l. fönebb: *mīlostben*).

15) *Iorgossun*: S. szerint: *jargasson*, én szerintem: *jorgasson*. — A HB.-beli *iorg*-, a mely kétségtől a későbbi *irg*- (vö. *irgalom*) megelőzője, a *jonkább*, *joh* (*juh*), *joktat*, *juhász*, *juhar* > *inkább*, *ih*, *iktat*, *ihász*, *ihar* tanúsága szerint csak zártabbfajta magánhangzójú lehetett, mégpedig — minthogy *o*-val van írva — helyesen csak *jorg*-nak olvasható.

16) *Hazoa*, *tilutoa*, *muntoa*: S. szerint: *házává*, *tilotáva*, *mondáva*, én szerintem: *házává*, *tilotáva*, *mondáva*. — Nem tudom, mi indította a szerzőt arra, hogy az *-oa* szövéget, a melynek *o* betűje *a+u* vagy *v* képviselője (*-oa* = *-aua* v. *-ava*, l. Nyr. XXXII. 409, MELICH; 483, SZINNYEI) *-áva* ill. *-áva*-nak olvassa, holott a származása arra vall, hogy *-áva* ill. *-áva*-nak hangzott. Az eredetibb magashangú alak magánhangzója u. i., a mely *-i*-s kettősbangzóból fejlődött, *é* ($\sim$ *í*, *i*), s ennek mélyhangú párja csak *á* lehetett, nem *á*.

156. l. A *-ra*, *-re* ragnak nyitraidéki állandó *-rē* alakját a szerző *rēá*-ból származtatja. Azt hiszem, ezt a *-rē* ragalakot és a másutt dívó *-ré*-t inkább a *rēá*-nál jóval régiebb **rajé* alakból származtathatjuk, t. i.: **rajé* > **rejé* > **rējé* > *-ré* > *-rē* (l. NyH. 136).

225. l. A mellékelt táblázaton levő ábrák közül egynéhány nem tünteti föl a nyelvállást egész pontosan; nevezetesen az *í*, *é*, *e*, *ty*, *gy* és *j* képzésekor a nyelv hegye és az alsó fogsor. illetőleg foghús között nincsen olyan köz, a milyent az ábrák mutatnak, hanem a nyelv hegye az alsó fogsort, illetőleg foghúst érinti.

227. l. «A nyelv hátulról előre . . . mozog. Ha megmarad hátul . . .» Helyesebb volna azt mondani, hogy elülről hátra mozog, mert hiszen nyugalmi helyzetében elül van a hegye, közvetlenül az alsó fogsor mögött. Tehát a gutturalis magánhangzók képzésekor nem «megmarad hátul», hanem hátra van húzva.

231. l. Az *é-hom-ra* helyett jobb lett volna világosabb példát választani.

232. l. Az *ifjú* helyett is lehetett volna alkalmasabbat találni. A mi az *ia-fia*, *ija-fia* összetételt illeti, ennek az előtagja az én nézetem szerint nem azonos az *ifjú* szó *i*-jével, noha BUDENZ is annak veszi (MUSz. 810). Én azt hiszem, hogy *ia-fia* ízről-ízre azonos a vog. *ā-ritū-pī-γā* és az osztj. *èuda-pōγ,δλ* «gyermekei» (tkp. «leánya-fia») szóval, tehát *ia* a. m. «leánya», míg az *ifjú*, *i-fiú*, *é-fiu* előtagjának a jelentése: «kicsiny, fiatal» (vö. NyH. 58).

236. l. A 8. sorban alulról az *e* zavaró sajtóhiba *é* helyett. — A magyar (azaz eredeti) szavak közé odatévedt a szláv eredetű *sétál*; tudom, hogy történetek kísérletek a szó «visszahódítására» (Nyr. VIII. 104, SIMONYI; XII. 98, HALÁSZ), de a fölhozott okok nem voltak meggyőzők.

239. l. M. *köz* ~ f. *keski* régi egyeztetés (vö. MUSz. 48), a mely nem állja meg a helyét a finn szó *sk*-ja miatt (vö. NyK. XXVI. 409, SETÄLÄ és NyH. 52, és fönnebb a *köszörül* szóra tett megjegyzésemet: 431. l.).

244. l. Az Árpád-kori szóvégi *u*-betűknek (pl. *nogu*: nagy, *uuaru*: vár) a szerző *u* és *ü* hangértéket tulajdonít. Nekem az a meggyőződése (vö. NyK. XXXIV. 6. s köv.), hogy ezek a szóvégi *u*-betűk nem lehettek *u*-nak, *ü*-nek, sem egyáltalában semmifele teljeshangú magánhangzónak a jelei, hanem részint határozatlan (mormolt) magánhangzót jelöltek, részint csupa megszokásból odatett hangérték-nélküli betűk voltak.

245. l. A *lány*, *rám*, *rólam* aligha a *lěány*, *rěám*, **rěólam* alakból, hanem alkalmasint korábbi **lajány*, **rajám*, **rajólam*-ból fejlődött.

245. l. *Írjátok* nem **ír-ja-játok*, hanem **ír-ja-jatok* (o: *-j,t,k*) alakra viendő vissza (l. Alakmagyarázatok cz. cikkemet: Hunfalvy-Album 40).

248. l. Nagyon kétséges dolog, hogy az idézett szavak *j* és *v* hangjának s az imperativusbeli *-j*-nek *g* volt-e valamikor (a történelem-előtti korban) az előzője. — A *fej* (helyesebben: *jő*) szónak történelem-előtti **pege* alakját, a mely az első kiadásban (II. 41) volt, a szerző kijavította **peye*-re, és ezt helyesen tette (vö. Festschrift til Vilh. Thomsen 230 s köv., SETÄLÄ), csak hogy így már ez a szó itt nincs helyén az egykori **g*-vel való szavak között. Külömben a *fej* alak *j*-je se nem **g*-ből, se

nem *ŋ-ből fejlődött, hanem olyan eredetű, mint a *száj* és a *háj* szó *j*-je. A finnugor *p₂ŋ₂ folytatója a magyarban a *fő*, *fő* (NySz.) stb. *j*-nélküli alak, a melynek egykori megelőzője *feü < *fev volt; a 3. szem. birtokosragiával: *feve, s ebből lett a tihanyi apátság alapítólevelében (1055) előforduló *fee* (így is írva: *jehe*, l. NyK. XXV. 135 és Nyr. XXXII. 484), s a *fee* alakból lett a *fe-j-e*. Ezt aztán a nyelvérzék így elemezte: *fej-e*, s ennek az elemzésnek köszöni a létét a későbbi *fej* alak. Ugyanígyen eredetű a *neje* és a *veje* alak *j*-je is.

248. l. Hogy a *ház*, *kéz*, *víz* szavak *z*-je finnugor *t*-ből lett, az oly föltevés, a melyet jó okokkal lehet támogatni, de ellene is nemkülömben jó okokat lehet fölhozni, a mi részben meg is történt (vö. NyK. XXVI. 416, SETÄLÄ; XXVII. 131, MUNKÁCSI). Nekem az a nézetem, hogy több ok szól a *d* föltevése mellett.

249. l. Az *l* hang finnugor előzőjére nézve szintén eltérő vélemények nyilvánultak, s én részemről SETÄLÄvel tartok, a ki *ð*-t vesz föl, nem pedig *d*-t, mint a szerző, a ki ebben BUDENZ-hez és MUNKÁCSIHOZ csatlakozik. — A 2. személy *-l* ragjának a megmagyarazása igen nehéz. A finnugor alapnyelvi második személyű névmás kétségtelenül *t₂ volt, s ennek sehogy sem lehet egyenes folytatója az *-l*. Valami váltokozást kell föltennünk a ragnál: *t₂ ~? *ð₂, s az utóbbi alak folytatójának tekinthetjük az *azol* és a *várlak*-félék *-l*-jét, míg a plur. *-tok*, *-ték*, *-tök*-beli *-t* az eredetibb *t*-s alak képviselője (vö. NyH. 122).

251. l. Az *lj* helyett nem *lly*-et (*csalja*: *csallya*) ejtünk, hanem *jj*-t (*csajja*).

251. l. A *halogat*, *illéget*, *mutogat*, *hitéget*-féléket bajos dolog a *halasztgat*, *illesztget*, *mutatgat*, *hitetget*-félékből hangfejlődés útján keletkezetteknek magyarázni. Valószínűbb, hogy ez esetekben részben más alapszóból való származékokkal, részben pedig analógiás alakulásokkal van dolgunk. Az *-aszt*, *-eszt* és *-at*, *-et*-képzős igék némelyike mellett előfordul *-ít* képzős is, pl. *tapaszt*, *támaszt*, *szakaszt*, *mutat*: *tapít*, *támít*, *szakít*, *mutít*, s ezeknek régibb *tapójt, *támojt, *szakojt, *mutojt alakjából lettek a *tapogat*, *támogat*, *szakogat* (> *szaggat*), *mutogat* gyakorítók; *ebreszt* mellett is van *ébrejt* (< *ebrejt), s ennek a gyakorítója: *ébréget* (a nem köznyelveket l. a MTsz.-ban). Ezeket a gyakorítókat a nyelvérzék később az *-aszt*, *-eszt*, *-at*, *-et*-képzősekhez csatolta, s ezzel meg volt adva a mód arra, hogy más ilyen képzésű igék mellett is keletkezzenek *-ogat*, *-éget*-végű gyakorítók. Némelyik mellett megvan a rendes hangfejlődés útján létrejött alak is, pl. *halogat*, *illéget* mellett *halasztgat*, *illeszget*.

275. l. A *réjo*, *hiu*, *viju*-féle állítólagos teljes tőalakokról elmondtam a véleményemet NyK. XXXIII. 132. l.

287. l. Az *összemarok* aligha pregnáns kifejezés (= össze-

fogott *marok*), hanem inkább elvonás az *összemarkol* igéből (*markol*: *marok* ~ *összemarkol*: *összemarok*).

291. l. Az *id- nap* elől, a mely föltett alak, hiányzik a csillag.

292. l. *Börsöllü* nem *borstöröböl*, hanem *borsörlöböl* lett.

298. l. Az *-ny* képzős elhomályosult kicsinyítők közé vétésből odatévedt az *asszony* szó is, a melynek oszét eredetére legelőször maga a szerző mutatott rá (NyK. XXIV. 128).

305. l. A finn *käyhäme* (o: *-mme*) nem optativus, hanem imperativus. — A f. *-tta*, *-ttä* nem az egyszerű finnugor műveltető *-t* képző mássa, hanem összetett képző (~ *eser. -it*, *md. -jt*, *-vt*. lp. *-ot*) (vö. SETÄLÄ, ÄH. 208).

309—310. l. A birtokos személyragokat a szerző képzőknek tekinti. Elvégre nem lehet tagadni ennek a fölfogásnak a jogosult voltát, de mégis kissé különösnek tetszhetik, hogy azok a szóelemek, a melyek az igékhez függesztve ragok, a névszóknál képző-számba mennek. Egyébiránt kár, hogy a szerző oly röviden végez velük s nem tárgyalja őket legalább oly részletesen, mint az igei személyragokat.

318. l. A *lebuj* főnevet (< *le-bujj*) nem kellene két *j*-vel írni; vö. *ne felejts* és *nefelejcs* (ez a rendes írásmód, s az Akadémia is így írja; az iskolai helyesírás szójegyzékében *nefelejts* van ugyan, de ez nem helyeselhető szófejtő írásmód).

329. l. Lp. *lodde* o: *loddē*.

329. l. Azt, «a ki a papnak szolgál, segédkezik a mise alkalmával», magyarul nem *miniszternek*, hanem *ministránsnak* nevezik. — A szántóföld a jobbágyságnak, igaz, hogy nem volt ö. ökök sajátja, de azért nem lehet rá mondani, hogy «ingó jószág» volt.

331. l. A jelentés «megszorítása» mellett a magyarázó «mintegy megsűrűsödése» talán nem szerencsésen választott kifejezés.

332. l. A *gáborka* madárnév alkalmasint népetimológia szülötte (< *galbula*, vö. Nyr. XVII. 437, SZARVAS); ellenben, igenis, állatnévül használt keresztnév a *gábor* «farkas» (MTsz.)

337. l. Md. *mole-* o: *mole-*.

340. l. Nem tudom, hogy a nép azt mondaná a szép gyermeknek: *te szépség!* Az ilyen kifejezések, ha nem csalódom, mindig komolyan vagy tréfásan korholók vagy sajnálkozóak, pl. *te rosszság!* (= rosszalkodó gyerek); *ó te soványság!* (= szegény sovány gyerek); — iróniával: *te jószág!* (rossz gyerek).

342. l. Hogy «a *meny* szó valamikor nemcsak fiatal nőt, hanem menyétet is jelentett», azt sem a magyar nyelvtörténetből, sem a rokon nyelvekből nem lehet kimutatni. Csak annyi bizonyos, hogy a *menyét* szó valahogy összetartozik a *meny* szóval (vö. ol. *donnola* stb.: MUSz. 614).

342. l. «Tüzetesen tkp. a. m. kitűzötten, külön ezélul kitűzve, de a *tüzes* melléknévnek hasonló hangzása miatt önkénytelenül belevisszük a *tüzetesbe* is a tűznek, a hévnek képzetét, és pl. «*tüzetesen fejtegetni*» közeledik ehhez a gondolathoz: tűzzel, hévvel fejtegetni valamit.» — Nem tudom, hogy vannak vele mások, de én bennem a *tüzetes* szó sohasem keltette a tűznek, a hévnek képzetét.

346. l. Az Irodalom rovatából kimaradt e sorok írójának «Jelentésváltozások» cz. értekezése (Nyr. XXIV. 49—57), a melyben egyebek között szó van a 342. lapon említett *ildomos* szóról és jelentésváltozásáról is.

357. l. A *rovatal* (más alakban: *rovatal*) szó nemcsak a régiéknél jelentett adót is, hanem *rovatal* és *róvatal* alakja ma is községi adót jelent Szilágy megyében és Erdélyben (MTsz.).

367. l. A f. *vatsa* «has» és a md. *vača*, *vačo* «éhes» szó összetartozása (a melyet BUDENZ MUSz. 152. l. föltesz) kétséges, mert a magánhangzók közötti md. *č*-nek *t*, *tt* a finn megfelelője, pl. md. *meče*, *meča* «galamb» ~ f. *metiäinen*, *mettinen*; md. *uča* «juh» ~ f. *uutu*, *uuttu* «anyajuh» (vö. PAASONEN, Kielellisiä lisiä suomalaisten sivistyshistoriaan 38). — A m. *jonh* és a f. *jano* «szomjúság» szónak (u. o. 151. l. föltett) megfelelőse sincsen bebizonyítva, s egyáltalában nem is valószínű. (L. a kisebb közlemények rovatát a jelen füzetben.)

372. l. Lp. *bāna* ə: (egészen pontos hangjelöléssel) *beāna*; de jobb lett volna a m. *fene* és a finn *peni* szóhoz közelebb álló lpL. *pāna* alakot idézni. A f. *peni* nem kutyát, hanem kutya-kölyket jelent.

389. l. A *kezes* szóhoz analógiául fölhozhatom a lpO. *kūt-poazaj* «zahmes rennthier» szót (GENETZ, Kuollan lapin murteiden sanakirja 16), a mely tkp. a. m. «kéz-rénszarvas».

394. l. Hogy az *írok* alak **íronk*-ből fejlődött, úgy mint *fog*, *eb*, *ad* < **fong*, **emb*, **and*, az tetszetős föltevésnek látszik, csak az a baj, hogy történelem-előtti **-nk* > *-k* hangfejlődésre egyetlen elfogadható bizonyítékunk sincsen. Valószínűbbnek tartom, hogy a fejlődés ilyen volt: **íro-m_gk* > **íro-β_gk* > **írók* > *írok* (vö. NYH. 122). Ilyen, sőt még ilyenebb összevonás útján keletkezett a fölszólító *írjuk* alak **írja-j_s-m_gk*-ből.

394. l. A 2. szem. *-d* ragját a tárgyias személyragok között kellett volna tárgyalni. Az igék *-d*-jét nem származtathatjuk közvetlenül **-nd*-ből, mert az *-n* a birtok többségének a jele volt (vö. PAASONEN, Mordv. lautl. 120—123) s csak a birtokos személyragok elé járult. Hanem, igenis, látjuk a finnugorságban azt, hogy a névszói és az igei személyragozás hatással volt egymásra, és többféle keveredés, ragátvitel történt. Így pl. a finn birt. plur. 1. *-mme* (< **-mek*; pl. *talomme* «házunk») valószínűleg az igei

-*mmē* (< *k-mek; pl. *menemme* «megyünk») ráhatásának köszönheti mai alakját; a vog. tárgyas ragozásbeli plur. 3. -*änl* a birtokos személyragozásból van átvéve (pl. vogÉ. *pījānl* «fiuk, fiaik»: *rātiānl* «verik őt v. őket» pro: *rātiān, vö. KL. *roātiān*); viszont *māʷəsləm* «miattam», *māʷəslən* «miattad» a tárgyas igék módjára van ragozva (pro: *māʷəsam, *māʷəsan); a magyarban is áterjedt a tárgyas ragozásbeli -*ja* a névszókra (l. a birt. személyragozásról szóló értekezésemet: Nyr. XVII. 197). Mármost a magyar birtokos és tárgyas -*d* személyrag viszonyát így képzelhetjük:

A második személy névmásának alapnyelvi alakja a finnugor nyelvek nagy többségének kétségbevonhatatlan tanúbizonyossága szerint *t₂ volt,*^{*)} s ennek megfelelően a magyarban a plur. 2. szem. ragja -*tok*, -*ték*, -*tök*. Az egyes számban -*t-t* várnánk, de e helyett -*d* van, pl. *fiad*. A m. szóközépi és szövegi *d* tudvalevőleg megelőző *nd-ből fejlődött; ez az *nd a legtöbb esetben eredeti volt, de némely esetben *md-ből lett (pl. ilyen a *tud*, *ad*, *odu* szó *d*-je; vö. SUS. Toim. X₁. 76, WIKLUND; SUS. Aik. XIV.₃. 10, SETÄLÄ; NyH. 49), más esetekben pedig korábbi *nt-t kell föltennünk. Ilyen eset a jelenlegi is, t. i. birt. 2. szem. -*d* < *nd < *nt, a melyben a *t a névmás kezdőhangja, az *n pedig a birtok többségének a jele volt. E szerint *fiad* eredetileg azt tette, hogy «filii tui», és «filius tuus» így hangzott: *fiat. Később aztán az előbbi kiszorította az utóbbit, s *fiad* nemcsak «filii tui»-t, hanem «filius tuust»-t is jelentett, míg végre korábbi jelentése egészen feledésbe ment. Ilyen ragátvitelre több rokon nyelvből idézhetünk példákat; így vogÉ. *pījānl* = «fiuk» és «fiaik», de eredete szerint csakis «fiaik» volt a jelentése | mdÉ. (több nyelvjárásban) *tolgat* = «tollad» és «tollaid», de az egyik nyelvjárásban megvan még az eredetibb különbség: *tolgat* «tollad» és *tolgant* «tollaid» (több példát találhatni PAASONENNÄL: Mordv. lautl. 121) | a finnben is kiszorította az eredetileg többbirtokú -*ni* (< *nmi) személyrag az egybirtokú -*ni-t* (stb., vö. Virittäjä IV. 121, SETÄLÄ).

A tárgyas ragozás sing. 2. személyében a névmásnak és a plur. 2. szem. ragalagnak (-*já-tok*, -*i-ték*) megfelelően szintén *t-t alanyi ragot kell föltennünk. Ezt a tárgyszemély-jelölő rag előzte meg, a mely szerintem *j₂, *j₃, BUDENZ egykori nézete (UA. 349) szerint **-l*, mások szerint talán más volt, de annyi bizonyos, hogy sem -*m*, sem -*n* nem lehetett; tehát a sing. 2. személyben nem volt olyan hangpár, a melyből akár közvetlenül, akár közvetve *d* fejlődhetett volna. Egyszerűen *t > -*d*

*) BUDENZ régebben (UA. 328) *d*-kezdetű alpalakot tett föl, de később (NyK. XXI. 191) ettől a nézetétől eltért.

hangváltozás föltevésére pedig nincsen semmi alapunk, azért nem gondolhatunk egyébre, mint ragátvitelre, vagyis a *-d* birtokos személyragnak a tárgyas ragozásba való átterjedésére. Az átterjedést elősegíthette az, hogy a birtokos és a tárgyas személyragos alakok gyakran fordulnak elő egymással kapcsolatban, pl. «kapom a botomat», «félted a bőrödöt». Azért könnyen léphetett az eredetibb **várot*, **kérét* alak helyébe a *várod*, *kéred*. (Vö. NyH. 117, 128). — A votj. szóközépi és szóvégi *d* hang ugyanolyan eredetű, mint a magyar; ennélfogva az igei *-d* személyrag (a mely helyett *-t-t* vernánk) ott is a birtokos (mégpedig eredetileg több-birtokú) személyrag átvétele.

395. l. A csángó *érti-n*, *mongyá-n*, *szeretté-n*-féle alakok *-n*-je aligha azonos a *vaygon*, *hiszén*, *viszén* stb. *-n*-jével (l. erről szóló fejtegetésemet: NyK. XXXIII. 241), hanem alkalmasint csak olyan henye járulék, mint a *d* ezen csángó alakok végén: *lábond*, *lovond*, *földönd* stb. (Nyr. XXX. 111).

395. l. «A többes 1. személynek ma *-nk* és *-unk*, *-ünk* a ragja, de a 13. században még *-muk*, *-mük* volt, mert a Halotti Beszéd írója így mondta az *imádjunk*, *vagyunk* alakokat: *vimádjamok*, *vagy[o]-mok*. — A *-muk*, *-mük* (pro *-mok*, *-mök*) az első kiadásból maradt meg. A rag aligha azonos a székely *mük* «mi, mink» névmással, mint a szerző gondolja. Az én nézetem szerint a rag nem egyéb, mint a **m₁*; «én» névmásnak *-k*-képzős többese; ellenben a *mük* (másutt: *mük*, *mik* MTsz.) vagy pleonasztikus többes: *mü* (*mü*, *mi*) + *-k*, vagy a személyragos *münk* (*mink*) változata (vö. *tik*: *títiket*). Az utóbbit valószínűbbnek tartom.

396. l. A md. *-nek* $\varnothing$: *-nék*; e helyett ajánlatosabb a mélyhangú *-nok* alakot idézni. A lp. *-mek* ragot nagyoltan így irtam volna: *-mähk* (fonétikus írással: *-mεðk*). — A lp. *-dek* az 50. lapon helyesebben δ -vel van írva (l. fönnebb); md. *-de* $\varnothing$: *-ðe*. Ez meg a f. *-mme* és *-tte* a laikus szemében nem elég hasonló a megfelelő magyar raghoz.

396. l. A *-lak*, *-lek*-ragos ige tárgya nemcsak «téged», hanem «titeket» is lehet.

398. l. A *rejtőzik* alakot nem kellett volna megcsillagozni.

411. l. A föltételes módnál a vogul példába, a mely AHLQVIST (SUS. Toim. VII. 194) után van közölve, hiba csúszott be: AHLQVIST *q* betűje u. i. nem *kv-t*, hanem *kh-t* jelöl; tehát nem *kvolnēm*, *kvolnēn* stb., hanem *khol-*. — Cser. *kolnenä*, *kolnedä* $\varnothing$: *-na*, *-ða* (pontosabban: *a*-val).

412. l. A votjában az *-šk*-képzős és az *-šk*-nélküli præsens használata között az a különbség, hogy az előbbi jelenleg folyamatban levő cselekvést fejez ki, az utóbbi pedig általában olyan cselekvést, a mely el nem múlt időbe (= jelenbe v. jövőbe) esik. — A votj. *-šk* képzőt a szerző (BUDENZET követve) azono-

sítja a magyar *-sz* praesensképzővel; nekem azonban az a meggyőződés, hogy a kettő nem azonos, mert a votj. *šk*-nak a magyarban *s* és *cs* a megfelelője, pl. *miškinj*, *meškinj* ~ *mosni* | *poški* ~ *fecské*; azért a votj. *-šk* frequ. (és praesens-) képzőt, valamint a finn *-sk*-t stb. is, a m. *-s* gyakorítóval azonosítom (NyH. 66).

413. l. Md. *kulidek* o: *-de*. (Az *i*-re nézve, a mely különben nagyolt hangjelölésnek megjárja, l. PAASONEN, Mordv. lautl. 5).

413. l. A *futand*-féle alakok eredetére nézve inkább a szerzőnek azon régibb föltevéséhez (NyK. XVI. 259) csatlakozom, hogy a futurumi *zand*, *zend* a frequ. *zand*, *zend* képzővel azonos. Igaz, hogy e mellett már akkor is megemlítette annak a lehetőségét, hogy a fut. képzője a mom. *zamad*, *zemed* képzővel azonos. Erre a HB. *emdul* szava indította; de a mint kimutattam, ez nem egyéb, mint másolói hiba *eiudul* helyett (vö. Nyr. XXXII. 485), tehát az az egyetlen *m*, a melyre támaszkodni lehetett, nincs többé. Ha az *zamad*, *zemed* képző második magánhangzója kiesett volna is, a fejlődés valószínűleg megállott volna az **zamd*, **emd* alaknál, mert hiszen az *md* hangpár nem szokatlan a magyarban (pl. *tömd*, *nyomd*, *nyomdok*; *nyomdékol*, *nyomdékos*, *nyomdiko*, *nyomdogál* MTsz.)

415. l. Vót *tüvenä* o: *tüvenä* | liv *konn*: az 51. lapon *kwonn*, *s* ez nagyolt hangjelölésnek helyesebb (pontosan: *kuon'*) | zürj. *tölin*: az 51. lapon *telin*, *s* ez a helyes | md. *telne* o: *telne*.

416. l. A *rajt*-, *ról*-, *rää*-tőszavának eredetéről semmit sem tudunk; a MUSz. 645. lapján idézett szavak sem egymással, sem a m. **raj*-szóval nem tartozhatnak össze.

417. l. A *-nál* ragnak BUDENZ-adta magyarázata ellen nem egy kifogást lehet tenni. Félrehagyva a md. *mala*- és a m. *mál* összetartozásának kérdését, csak két nehézséget említek meg. Először is a szókezdő *m* > *n* hangváltozás igen nagy ritkaság, annyira, hogy a *meret* > *neret* (~ vog. *mārinti*) tudtomra az egyetlen eredeti szó, a melyben előfordul; ilyen unikumok pedig nem alkalmasak arra, hogy velük valamely egyeztetést támogassunk. Másodsor, ha *mál* > **nál* tőszót teszünk föl, akkor föl kell tennünk azt is, hogy a *nál*- (*nálam* stb.) ragjavesztett határozószó. De mi lett volna a ragja? Locativusi funkciója lévén, kettőre gondolhatunk: a *-t* és az *-u* ragra. Azonban **náltam*-ból nem vált volna *nálam* (vö. *voltam*, *holta*, *kiáltó* stb.), a **nálnam* pedig **nánmam*-má fejlődött volna (vö. **belnem* > *bennem* stb.); a disszimiláció lehetősége, a melyre a szerző utal, nem tagadható ugyan, de nem is nagyon valószínű, mert az *n... n* > *n... l* hangváltozás nagyon ritka, sőt arra, hogy csupán egy magánhangzóval elválasztott két *n* másodikából *l* lett volna, nincsen is példa.

A *nál*-tőszavára nézve BUDENZ föltevése helyébe nem tudok ugyan jobbat állítani, de azért mégsem vagyok kénytelen a pusztá czáfolásra szorítkozni. Ha ugyanis számba vesszük azt, hogy a) a középfokhoz tartozó hasonlító-határozónak *-nál* a rendes ragja; b) e helyett egyes kódexekben és mai napság egyes vidékeken *-tól* is előfordul (vö. SIMONYI, M. Határozók I. 236 s köv.); c) más nyelvek (rokonok és nem rokonok) legtöbbszörre ablativusi határozót használnak az összehasonlításnál (vö. a rokonságból: f. *-ta*, *-tä* partit. = ablat., vog. *-nəl* ablat., lpS. *-st̄e* elat. középfok mellett; md., cser., votj., osztj. ablat. alapfok mellett). — ha, mondom, mindezt számba vesszük, azt a következtetést vonhatjuk belőle, hogy a *nál*- eredetileg ablativus volt. De nem szükséges ezt az ablativusi *nál*-t a locativusitól különválasztanunk, sem **nálól*-ból összevontnak tartanunk, mint BUDENZ egykor tette és tartotta (NyK. II. 308—313). Hiszen *alul*, *fölül*, *belül*, *kívül* stb. szintén ablativusok voltak eredetileg s ma is azok, de egyszersmind locativusok is. (A három irány váltakozására nézve vö. SIMONYI, M. Határozók I. 27). Az ablativusi ragot pedig nem kell elveszítettnek vagy a tövéggel összevontnak tartanunk; ott van az a maga valóságában a *ná-l* végén. (Vö. NyH. 133). Idővel talán majd sikerül kiderítenünk azt is, hogy a *ná*-tőszó miféle eredetű.

417. l. Az én nézetem szerint a *től*- (*-tól*) és a *ról*- (*-ról*) nem **töv-öl*, **raj-ól*-ból lett, hanem **tűvö-l*, **rajo-l*-ból, éppúgy mint *belől* (*belél*) < **belē-l* (l. fönnebb 439. l.). Azért teszek föl **tűvö-l*, nem pedig **tövö-l* alakot, mert a *től*-nek tudvalevőleg *tül*- volt a régibb hangzása, s maga a *tő*, *töve* is *tü*, *tüve* volt eredetileg. A *tül*- (*tül-*) < **tűvö-l* izről-izre megegyez a *vót tүүvö-t*, *tüve-ä* (< **tűve-dä*) «*-tól*» szóval. (Vö. NyH. 132). — A finn *tyve*- (nom. *tyvi*) «*tő*» a cser. *түп* «*tő*» tanúsága szerint eredetibb **tüge*-ből fejlődött s e szerint aligha azonos a *tykö*- szóval, mint BUDENZ (MÚSz. 229) és a szerző gondolja. (A kettőnek azonosága legfőlebb úgy gondolható, hogy a *tykö*-alak analógia útján keletkezett; 1. ragos alakjait GENETZNél: Suomen partikkeli-muodot 105). — Zürj. *dinin*, *dinīs* o: *dinjn*, *dinjs*.

421. l. Vog. *ma-t*, *pal-t* o: *mā-t*, *pāl-t*; — *armtel-t* sajtóhiba *tarmel-t* helyett.

422. l. A szerző elfogadja azt a magyarázatot, a melyet a *-vá*, *-vé* és az *ól*, *öl* ragról a NyH.² 121. és 123. lapján vázlatosan adtam, hogy t. i. az előbbi az egyszerű *á*, *é* lativus-, az utóbbi pedig az egyszerű *-l* ablativus-ral azonos. (Az előbbi rag fejlődéséről szóló nézetemet más helyütt legközelebb részletesen ki fogom fejteni.) Az *ól*, *öl*-beli magánhangzó hosszúságát nem olyan nagyon bajos megmagyarázni, mint a szerző gondolja. Ő maga is elismeri, hogy a vogul szerint fölteendő **-nol*, **-nəl*, **-nöl* ragalakban a rövid magánhangzó megnyúlása

tisztán hangtani úton is megtörténhetett, s így nem látom át, hogy mért ne tehetnénk föl ilyen megnyúlást a *hazol, *közöl-félekben is. De az én nézetem szerint talán mégis inkább az analógia hatására gondolhatunk. T. i. a *tüvö-l és a *rajo-l-ből összevonódás útján *tül-* és *ról-* fejlődött, s mármost ezen nagyon gyakran előforduló ablativusok hatása alatt válhatott a többi ablativus *-ol*, *-öl*, *-él* vége is *-ól*, *-öl*, *-él*-lé. — Megemlítem még, hogy az a régibb nézet, a melyet előbb magam is vallottam, hogy a *-vá*, *-vé* és az *zól*, *zöl* önálló szóból (névutóból) lett, nem helyes azért, mert az ilyen eredetű ragok egytől-egyig ma is megvannak mint külön szavak (személyragozva), a szóban forgó két rag pedig sem mai napság, sem a régi irodalomban nem fordul elő sehol mint külön szó.

426. l. A *-nként* ragnak az a magyarázata, a melyet tizenhét évvel ezelőtt a Nyr.-ben megkoczkáztattam, csakugyan gyenge alapon állott. Előre is bocsátottam, hogy jóformán csak ötlet-számba mehet. Ha alkalom akadt volna, már régen kijelentettem volna, hogy nem ragaszodom hozzája.

432. l. Vog. *kosä*, *kosäle*, *ele*, *elal*: ezek valami régi forrásból vannak merítve; pontosabb hangjelölésüket l. MUNKÁCSI-nál, Vog. nyelvjár. szórag. az illető helyeken.

438. l. «Öt finnugor nyelvjárásban» nyilván tollhiba «nyelvben» helyett; «ugor» o: «finnugor»; md. *-t* és *tolga-n-t* o: *-t* és *tolga-n-t*. — BUDENZ nyomán a szerző a magyar tárgyestbeli *-t*-t korábbi **-nt* < **-mt*-ből fejlődöttnek tartja s úgy vélekedik, hogy «ezen hangcsoportból alkalmasint akkor veszett el az orrhang, mikor a legtöbb hasonló esetben elveszett». (439. l.). Csak-hogy itt megint az a nehézség, hogy történelem-előtti **-nt* > **-t* hangfejlődésre nincsen bizonyítékunk. Valószínűbbnek tartom, hogy a m. tárgyestet pusztán determinált alak, tárgyrag nélkül. (Vö. NyH. 138).

441. l. A szerző szerint a nyelvhasznítás «teljes bizossággal kimutatta», hogy az egyszerű helyhatározó-ragok finnugor alapnyelvi alakja *-na*, *-da* és *-ga* volt. Ez kelleténél határozottabb állítás. A ragok magánhangzójának minőségéről semmit sem tudunk; BUDENZ (UA. 390) csak a mássalhangzók megállapítására (*-n*, *-d*, *-g*) szorítkozott, de ehhez is szó fér; az ablativus ragjának a mássalhangzója aligha *-d* volt, hanem valószínűleg *-d*-féle hang (vö. NyK. XXVI. 417, 428, SETÄLÄ), a lativusé pedig spirans (**-r*-féle, vö. NyH. 134). — A md. *-ga*, *-gä* és *-va*, *-vä* prolativus-rag aligha azonos ezzel az egyszerű lativus-raggal. — A *vel*-beli *-l* rag az én nézetem szerint (NyK. XXX. 230; NyH. 134), a melyet a szerző sem kifogásol (429. l.), nem egyéb, mint az egyszerű ablativus-rag, tehát ez nem ugor-, hanem finnugorkorbeli.

Végére értem megjegyzéseim sorozatának. E megjegyzések legnagyobb részét azokat a fejezeteket érintik, a melyek a rokon nyelvekkel, a legrégebb nyelvemlékekkel és az alaktannal foglalkoznak. A mit elmondtam, az nem mind kifogás, de még ha mind az volna is, a könyv terjedelméhez és a benne tárgyalt anyag nagy voltaához képest nem lehetne túlságosan soknak mondani.

Reméllem, hogy ez a kiváló és hasznos munka ezentúl rövidebb időközökben fog új kiadást érni. S ha megjegyzéseimnek legalább egy része hozzájárul a legközelebbi kiadás tökéletesítéséhez, akkor fáradozásom nem volt hiábavaló.

SZINNYEI JÓZSEF.

TROMBETTI ALFREDO: *L'unità d'origine del linguaggio*. Libreria Treves di Luigi Beltrami. Bologna, 1905. Pag. 222. Prezzo L. 6.

A nagy KANTnak a Prolegomenában nyilvánított meggyőződése szerint hiábavaló dolog azt várni, hogy az érdeklődés a metaphysikai kérdések iránt valaha megcsappanjon: Rusticus expectat, dum defluat amnis... Így áll a dolog, úgy látszik, a nyelv-metaphysikával, már mint a glottogonikus problémákkal is. Némileg jogosult volt az a föltevés, hogy helyettük a történeti és lélektani nyelvbúvárlat jut az előtérbe. Alig egy éve hangzott el DELBRÜCK jóslata (Einl. 174): «Das aber steht fest, dasz die fröhliche Sicherheit BOPPS und seiner Zeitgenossen auf diesem Gebiete nicht wieder erreicht werden wird», — s ma már ott tartunk, hogy egy neves olasz tudós az emberi nyelv egységes eredetének bizonyítására vállalkozik. Nagyszabású kísérletét érdeme szerint méltányolni nem lesz könnyű dolog, mert szakértő e kérdésben a dolog természetéhez képest nem sok lehet. E sorok írója is csak specialista, a ki nem érzi magát méltónak arra, hogy e modern MEZZOFANTINAK csak saruja szíjjait is megoldja — speczialista, a kinek TROMBETTI csak megszorított szavazati jogot ad (p. 17) s a kinek voltaképp meg kellene szívélnie azt az intelmet, hogy «chi sta prudentemente a vedere ha l'obbligo almeno di non disanimare gli ardimentosi» (10. l.). Ennek daczára lehetetlen a dologhoz hozzá nem szólni: mert a nagy conceptiók némileg mégis csak specialisták apró eredményein alapulnak, nevezetesen T. elmélete oly általános és speciális idg. nyelvtudományi jelenségek alapján készült, melyek egy szerény látókörű indogermanista számára is megengedik a hozzászólást.

T. műve három részre oszlik. Az *Introduzione* 10 cím nélkül való fejezetben ismerteti a problémát, tárgyalja a módszert stb., a mint következik.

I. fejezete a különféle nyelvesoportok genealogiai viszonyával foglalkozik. Az idg. és sémi nyelvek kapcsolatát már rég állították; ez a kapcsolat tény, bár még nem tartozik a tudományosan megállapított igazságok közé. Ugyancsak rég ki van mondva a kamita nyelvek rokonsága a sémivel; csak e részben nem kell az egyiptomi-koptra szorítkozni, hanem a kamita nyelvek jobban fönmaradt ágaihoz (berber, kusita) kell fordulni. A kusita és hottentotta-bushman nyelvek közt sok grammatikai és lexikális rokonság van. A közép- és délafrikai bantu nyelvek a kusitához és berberhez csatlakoznak. Másrészt az idg. nyelvcsalád legközelebbi rokonai a finnugor nyelvek, melyek közt a kapesot a dravida nyelvek képezik. A finnugor elválaszthatatlan a nagy uralaltáji ágtól (szamojéd, török, mongol, mandzsu, japán). Az uralaltáji nyelvekhez csatlakoznak a szélső keleti nyelvek (Tibet, Birma, Kína, Sziám nyelvei s másrészt az annamita és mon-khmér), ezekhez pedig a malayopolynesiai csoport. Az oceaniai (andamán-pápua-ausztráliai) nyelvcsoport szembeötlő vonatkozásban áll a dravidával és kolharyával, mely utóbbiak a maguk részéről a mon-khmér nyelvekkel vannak kapcsolatban. — Az idg.-sémi viszony vizsgálatából kiinduló kutatás határai tehát rendkívül kiszélesednek: a sémi egyrészt az afrikai nyelvek rengeteg csoportjához vezet, az idg. pedig az eurásiai (európa-ázsiai) és oceaniai nyelvek még nagyobb csoportjához. Az afrikai nyelvek közös eredetűek s relative tisztá és homogén csoportot alkotnak; Eurasia és Oceania nyelvei pedig szintén közelebbi egységet képeznek, mely amattól jól megkülönböztethető. A kamito-semita és az eurásiai csoportok között a vaszk és a kaukázusi közvetítenek. A bantu nyelvek pedig legrégebbi elemeikkel a kamito-semita (főleg kusita) ághoz fűződnek, más elemeikkel pedig az oceaniai nyelvekre emlékeztetnek. Az amerikai nyelvek végre, a mennyire ez idő szerint megállapítható, Kelet-Ázsia nyelveivel állanak rokonságban. Az ezen nyelvcsoportok terén megejtett vizsgálatok végső eredménye az, hogy az emberi nyelv egységes eredetű.

E rengeteg tudás láttára lehetetlen a bámulat és tisztelet érzelmeit elfojtanunk, egy-két észrevételt azonban mégis kell tennünk. Az egyik az, hogy csakugyan olyan egészen bizonyosak-e az egyes nyelvcsoportok vonatkozásai egymáshoz. Fogalmam sincs róla, mi minden van ezen a téren megállapítva; de az egész mind összevéve sem lehet sok, ha az összes vonatkozások kezdőpontjáról SCHRADER 1901-ben megjelent munkájában (Reall. p. 891) még azt írhatja, hogy az idg. és sémi ősrakonság eszméjét ma már általánosan és véglegesen elejtették. Adjuk még hozzá, hogy a sémi és az idg. nyelvek a legrégebbi és leggondosabb bűvárlatok tárgyai! Fontosabb talán ennél a következő

észrevétel. T. a III. fejezetben a világ összes nyelveit — az amerikai nyelvektől eltekintve — 10 csoportba foglalja össze; ezek: bantu, kamito-semita, kaukázusi nyelvek, idg., uralaltáji, dravida, indosinai, mon-khmêr, malayopolynesiái és andamán-pápua-ausztráliai. T. tehát ügyet sem vet azokra az allophyl népszigetekre, melyeket az európai indogermánság óceánja már elborított vagy elborítással fenyeget, a milyenek pl. a britanniai-piktek, az itáliai etruszok. Vagy hol vannak az ugyancsak allophyl kisázsiai károk, lydiaiak, lyciaiak, kilixek, kappadoxok, pisidák? Mindezen és hasonló kérdésekre csak újabb és újabb hypothesisokkal lehetne megfelelni, úgy hogy érthető és méltánylandó azok álláspontja, a kik — mint POTT, SCHLEICHER, MUELLER FRIGYES, GIESSWEIN — a monogenesis ellen nyilatkoztak.

A II. fejezetben T. a monogenesis érdekében annak bizonyítására vállalkozik, hogy az eredeti nyelv-pluralitás ha meglett volna is valaha, teljesen kimutathatatlan volna (!). Érvelése igen eredeti: A folytonos és jelentékeny hang- és jelentésbeli változások — mondja — fölismerhetelenné tehetik a legegységibb rokonságot is; viszont a nyelvek jelenlegi különbségei, bármekkorák legyenek is, mitsem bizonyítanak az eredeti nyelvegység ellen, mert convergentiájuk pontja oly messze eshetik, hogy ma már föl sem ismerhető. — A pluralitás híve könnyen visszafordíthatja ezt az okoskodást, még pedig így: ha az említett változások csakugyan fölismerhetelenné tehetik a legegységibb rokonságot is, akkor a nyelvi monogenesis nyilván bebizonyíthatatlan, ha megvolt is valaha; a jelenlegi különbségek pedig, bármily jelentéktelenek volnának is — pedig éppen nem azok — mindig a monogenesis ellen bizonyítanak s bizonyító erejüktől meg nem foszthatók azzal az egyszerű kijelentéssel, hogy a priori semmit sem bizonyítanak. Ettől egészen eltekintve: egyéni meggyőződés nem tudományos bizonyítás. Abban egészen igaza van T.-nek, hogy a tudományos szempontból tökéletlen bizonyítás is szülhet föltétlen meggyőződést, s az első fölfedezés gyakran «divinatio» s inkább a «genius» gyümölese, mint a doctrinái és methodusé. De az igazságnak csak felismerése lehet intuitív, a bizonyításnak discursive kell haladnia. Fölösleges és hiabavaló itt Bopp példájára hivatkozni. Boppnak kétségkívül óriási divinatorius fantáziája volt, de mennyire jégre vitte ez pl. a malayo-polynesiái nyelvek terén! S mi lesz egy másik divinatiójával, az idg. nyelvrokonsággal, ha utána Potrok nem következnek, a kik óriási methodikus mulasztásait pótolták?! Szóval: vannak szerencsés és szerencsétlen divinatiók (magyarán: ötletek), s a divinatio sorsa a methodus — oly értelemben, hogy e nélkül a legfényesebb ötletből sem lesz igazság. Simplex sigillum veri.

A III. fejezetben tárgyalja T. azt a methodust, a melylyel a monogenesis kimutatható; ez a következő: egymás mellé kell állítani azokat a nyelvcsoportokat, a melyekről bizonyos okokból hinni lehet, hogy rokonok; ha aztán kitűnik, hogy A csoport rokona B-nek, B a maga részéről C-nek stb., ebből az összes csoportok közös eredete következik; de nem szabad a kapcsoló-gyűrűket elhanyagolni, tehát nem szabad pl. annak direkt kimutatását követelni, hogy az idg. és sinai közös eredetű. — A T. kívánta legnagyobb elnézéssel sem lehet e módszert helyeselni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az állítólagos primordiális ősnyelv alapelemeinek bizonyos terjedelemben és bizonyos evidentiával az összes csoportokban jelentkezniök kell. A kérdés tehát egyszerűen ez: vannak-e az összes csoportokban ilyen közös elemek? Igen vagy nem? Ha nem, akkor a monogenesis, még ha meg lett volna is valaha, ma már kimutathatatlan. Ha igen, akkor a monogenesis kimutatható és kimutatandó, de nem csupán két-két szomszédos csoportban — mint T. akarja —, hanem bármely tetszésszerűen két csoportban. tehát pl. az idgban és a sinaiban is; mert az, hogy a rokonság kimutatása távoli tagok közt talán nehezebb feladat, elvi szempontból nem jöhet tekintetbe. Távoli csoportok közvetlen összehasonlítását azért sem lehet elhanyagolni vagy megtiltani, mert a megfelelések a közbeeső csoportokban könnyen elveszhettek, mire példa az idgban van elég (KRETSCHMER, Einl. Kap. V.). Azért akar T. csoportról csoportra haladni, mert csak szomszédos csoportok közt tud kimutatni vonatkozásokat? Ebből józanul csak az következhetik, hogy e vonatkozások a legkedvezőbb esetben is csak két-két szomszédos csoport alapnyelvi sajátosságai, tehát minden esetre relative késői eredetűek és semmi esetre sem az összes csoportok ősnyelvi közös öröksége. — Ha ebben az okoskodásban nincs hiba, akkor T. módszerével a monogenesist bizonyítani lehetetlen.

A IV. fejezet szintén methodologiai jellegű: arról a módszeréről szól, melyet több nyelv vagy nyelvcsoport közös eredetének kimutatására kell alkalmazni. A legelső szabály az, hogy a nyelvcsoportokat földrajzi elhelyezkedésük sorrendjében kell összehasonlítani. — E szabálynak okvetetlenül valami rejtett oka van: mert ha az összes nyelvcsoportok közös eredetűek, akkor értelmetlen, mi szerepe lehet a földrajzi szomszédságnak. A 2. szabály szerint minden egyes nyelvcsoportban meg kell állapítani az alapnyelvi alakokat. Helyes; csak azt szeretném tudni, el lehet-e ezt a pillanatnyi szükség szerint intézni, vagy nem kellett volna-e bevárni,

míg a specialisták elvégzik ezt a hangyamunkát. — A 3. szabály értelmében ki kell mutatni a gyökeret és a formativ elemeket s ez utóbbiak funkcióját meghatározni. — De megint nagy kérdés, képesek leszünk-e erre. A dologra alább visszatérek; de már most meg kell jegyezni, hogy e téren újabban — már legalább az idg. nyelvtudományban — általános a resignatio. — A 4. szabály szerint számba kell venni az egyes nyelvek hangtörvényeit. A szabály jó («nyelvek» itt mindenesetre «alapnyelvek» értelmében áll) és alighanem a legfontosabb, mert gyöngé hangtani alap T. hatalmas rendszerét nem bírhatja el. Baja persze az, hogy nehezen alkalmazható; de még nagyobb baj az, hogy T. maga — a mennyire megítélhetem — egyáltalában nem alkalmazkodott hozzá. Az idg. nyelvsaladót illetőleg legalább el merem mondani, hogy T. eljárása valóságos hæresis. Legyen szabad összefüggésben itt ismertetnem mindazt, a mi erre vonatkozólag a könyvben elszórva található. Előre kell bocsátanom azt az ismeretes tényt, hogy az idg. alapnyelvi magán- és mássalhangzók számát látóköriünk tágulásával egyre jobban kellett szaporítani. Mit látunk T. művében? Az V. §. szerint az ősnyelvi hangok a következők:

<i>a</i> (<i>e, o</i>)	<i>k—g</i>	<i>l—r</i>	<i>(s)</i>	<i>n</i>
<i>i</i>	<i>t—d</i>			<i>m</i>
<i>u</i>	<i>p—b</i>			

A 209. lapon lévő táblázatból már az *(s)* is hiányzik. — A mi tehát a hangzórendszerrel illeti, T. megtartja a vocalis-ötösséget, bár szerfölött gyanús fogalmazásban, de elhagyja az összes rövid és hosszú diphthongusokat. Több ennél az az állítás (211. l.) hogy *i* és *u* nem *ei* és *eu* reductiója; ez leplezetlen reactio a modern apophonia (Ablaut) ellen, melyet a leghatározottabban kimond s példákkal akar támogatni; példái — talán fölösleges is mondanom — mind helytelenek, mert a modern ablaut-elméletek elhanyagolásával készültek [lat. *spectus* idg. alapalakja pl. nem *spek-tó-s*, hanem *spek-tó-s*; nem igaz, hogy az olyan gyökérváltozat mint *pt-* tisztán theorikus értékű és sehol sem szerepel, v. ö. pl. gör. *κόρυζα*: idg. *kórud* és német *Rotz*: idg. *krud*; lat. *pecten* és gör. *πτείν*: idg. *pktens*; ói. *dēvatta-s*: idg. *d-tó-s* stb.]. A mássalhangzókról T. ezt tanítja: a legrégebbi időkben az akusztikai tekintetben igen hasonló tenues és mediae egyenértékűek voltak (215.); az összes idg. aspiráták másodlagos eredetűek (132.); a spiransok teljesen hiányoztak (123, 125, 90, 216. l.; de 34, 60. l. egyidejűleg azt olvassuk, hogy gör. *πέος*, ói. *pásas* kiindulópontja a *pss* utánzó hangcsoport s hogy az idg. *pster*

basis hangutánzó); a labializált idg. gutturálisok nem voltak velaris explosivák, hanem közönséges gutturálisok, melyekre *w* következett [217—218 l.; czáfolatúl v. ö. pl. lit. *sekū*: idg. *sek^w* és litv. *kvāpas*: idg. *kuep*]; a gemináták idg. képviselői, úgy látszik, aspiráták (219. l.). Ezek után bátorkodom kérdezni: milyen joggal mondhatja T. (26. l.), hogy az összes nyelvsoportok közös eredetének bizonyítékai éppen olyanok, mint a milyeneken az idg. nyelvek közös eredetének kimutatása alapul? Kérdem továbbá: ha csakugyan ilyennek kell a monogenesis hangtani alapjának lennie, lehet-e akkor még komolyan bizonyításról szó, s nem kell-e akkor a probléma megoldásáról végkép lemondani?

Az V. fejezet a véletlen összeesésekkel foglalkozik. Ilyenek kétségkívül vannak, de a véletlen játéka nem oly gyakori, mint valaki gondolná. Véletlen pl. ez a találkozás: újgör. *μᾶτι*: malayopolynesiái *mata*; de nem lehet véletlen pl. ez: próto-bantu *tali* «pietra, ferro»: georgiai *tali* «caillou, pierre à feu». — De miért nem? Mivel különbözik ez a második szópár az elsőtől? Ismerjük-e a bantu és georgiai szópár fejlődése történetét, mint a gör. szóét? Jelenvaló azonosság vagy párhuzam nem lehet biztosíték arra nézve, hogy mindig fönnállott. Az angol *bad* és a persa *bad* alak és jelentés tekintetében teljesen összeesik, s ráadásul mindkettő idg. eredetű és mégsem rokonok. Miért? Mert a szók fejlődésének története mutatja, hogy eredetileg meglévő különbségek egyenlítődték ki ugyanazon irányban. Épp így a jakut *sättä*: olasz *sette* összeesése nagyon könnyen lehet — mint HENRY mondja — «foncièrement illusoire». Ha pedig a hasonlóság csakugyan nem a véletlen műve, akkor jakut *sättä* még mindig lehet árja vándorszó, v.ö. pāli *satta*, prākrit *satta* (HENRY, Précis de gr. pālie, p. 75. PISCHEL, Gr. d. Prakrit sprachen p. 314), valaminthogy a vogul *sät*, *sät* is az. Utolsó lehetőség volna a finnugor-idg. rokonság fölvétele (SCHRADER, Reall. p. 893 et seq.); de természetes, hogy ha ez a fölvétel beválik is, a többi csoportok között a priori nem alkalmazható. Nem fogadhatjuk el tehát T. vezérelvét: ha a találkozások minden hang-, alak- és jelentéstani elemzésnek ellenállanak, nem lehetnek véletlenek — nem pedig azért, mert véletlen összeesések igenis vannak, s abból, hogy azonos szópárok különbözőségét ma még nem tudjuk kimutatni, nem következik, hogy specialis ismereteink szaporodtával nem fogjuk-e valamikor kimutathatni. Analysisünk fogyatékos volta miatt a szók története többé-kevésbé homályos; ezzel a homálylyal nem szabad és nem lehet egy homályos hypothesisist megvilágítani.

A VI. fejezetben T. az átvételekről szól. Vezérszabálya ez:

nem szabad átvételeknek nyilvánítani a szókat, ha biztos indiciumok nincsenek. — E szabály bizonyító erejét abból a föltevésből meríti, hogy az összes nyelvcsoportok egyeredetűek; tehát azzal bizonyít, a mit bizonyítani kell; tehát nyilvánvaló circulus vitiosus s azonfelül vissza is fordítható: nem szabad egyeredetűeknek nyilvánítani a szókat, ha biztos jelek nincsenek. De van egy magasabb szempont is. Kiindulok magának T.-nek mondásából (36. l.): Ha két v. több nyelvben közös szók igen távoli korból valók, ha történetüket nem ismerjük, útjaikat nem látjuk, akkor lehetetlen megmondani, vajjon örökségek-e vagy kölcsönzések — és hivatkozom arra, hogy ősrokon- és jövevényszók közt csak időbeli a különbség és nem elvi. Ebből a hasonlításból pl.: ói. *yugám*, gör. *ζυγόν* lat. *jugum*, gót *juk*, ószl. *igo*, litv. *jūngas* csak az következhetik, hogy a *yugóm szó a jelölte tárggyal együtt egy ismeretlen pontból kiindulva az egész idg. nyelvterületen elterjedt. Ez azonban bármikor és bármiféle nyelvi viszonyok között is megtörténhetett; az a föltevés, hogy valamely szó csakis az őskorban s csakis egy osztatlanul egységes ősnép közt terjedhetett el, teljesen alaptalan s minden pillanatban megezáfolható: olyan kultúrszók pl., mint *kávé*, *tea* stb. közidgokká lettek, még pedig Európa legifjabb kultúrperiodusában. Az úgynevezett ősrokon szók is csak átvétel útján lettek közidgokká, s épen így áll a dolog a hang-, alak és mondattani jelenségekkel is. Tehát az egész idg. nyelvrokonság átvételek szakadatlan láncolata s ősrokonság és átvétel a történelemelőtti időkben szükségkép cserefogalmak (KRETSCHMER, Einl. Kap. II. SCHRADER, Reall. IX. l. s. köv.). Alkalmazva ezt T. problémájára kiviláglik, hogy a különböző nyelvcsoportok közt netalán fönnálló vonatkozások is egyszerűen ősrégi átvételek. Ha tehát a magyar *kér* és fidsi *kere* közt lévő hasonlóság nem véletlen (33. l.), ez sem lehet más, mint egy ismeretlen pontból szétterjedt jövevényszó. Átvételhez pedig nem kell rokonság, teljesen elég a szomszédság. Ebből — de csakis ebből — a szempontból érthetők T. észrevételei: «In generale le lingue affini sono distribuite su aree continue e i gruppi sogliono essere connessi fra di loro secondo la contiguità geografica» (12. l.). «Poco persuasive sono le coincidenze fra gruppi lontani, quando manchino negli intermedi» (31. l.). «Solo fra gruppi assai vicini si possono trovare concordanze nella flessione delle parole (declinazione e coniugazione)» (51. l.). Most már persze érthető, mért akar T. minden áron csoportról csoportra haladni s miért kell a «nyelvrokonság»-hoz területi folytonosság! Ha már most tekintetbe vesszük még azt az általánosan uralkodó véleményt, hogy a konstruált alapnyelvi alakok mind összevéve sohasem alkottak egy nyelvet, melyet valamely nép valahol

beszélt (l. pl. BRUGMANN, Gr. I², 24.) — akkor egészen indokolt, azt hiszem, az az állítás, hogy lehetetlen az összes nyelvecsoportok között netán tényleg meglévő vonatkozások összegezéséből az ősnyelvet megkapni, illetve ebből az összes nyelvecsoportok közös és egységes eredetére következtetni. De valóságos nonsens ilyesmiről álmodni is, ha nem az összes csoportok közt netalán meglévő, hanem csak a két-két szomszédos csoport közt esetleg megállapítható vonatkozásokból akarunk kiindulni.

A VII. fejezetben T. az emberi lélek fundamentális azonosságából vonható következtetések ellen polemizál. «Hogy a nyelvben általános emberi elem van, az csak kényelmes elmélet . . . Ilyen általános emberi elemek volnának az onomatopoiétikus és gyermekszavak s általán olyanok, mely bizonyos tekintetben vonatkozást árulnak el a hang és fogalom között.» T. messze túllő a célon. Igaz, hogy az érzéki benyomás és a hang között nincsen közvetlen összefüggés, s igaz tehát, hogy az említett szókatégoriák is igen különféle alakban jelentkezhetnek a különféle nyelvekben. De ez csak lehetőség, nem szükségesség. A mi nevezetesen az onomatopoeiát illeti, WUNDTTÓL tudjuk, hogy kiindulópontja (az Artikulations- v. Lautgeberde) épp oly kifejező-mozgás, mint a taglejtés. A milyen valószínűtlen, hogy ugyanazon affectust különböző egyéneknél mindig különböző taglejtésben jusson kifejezésre, éppoly valószínűtlen, hogy az ugyanazon affectust kísérő hangutánzó szavak különböző nyelvekben szükségkép és mindig különbözzenek. Ha tehát egy bantu és ind onomatopoeiticum hanganyaga azonos, ebből alapnyelvi rokonságuk még nem következhetik. Éppígy áll a gyermekszók dolga: ha pl. az «apa» és «anya» kifejezésére a különböző nyelvekben a *pa* és *ma* elemeket találjuk, ez nyilván onnan van, mert valóságos természeti hangok (Naturlaute), nevezetesen *ma* azért jelenti az anyát, mert articulatiója a szopás-mozgásra emlékeztet. Az előbbiekkal egy színvonalon vannak az indulatszók, melyek úgyszólván a nyelv küszöbén állanak (l. DELBRÜCK, Grundfragen, 70. l. s. köv.) — Bármint álljon a dolog, effajta szavakból igen keveset lehet a nyelv eredetére következtetni.

A VIII. fejezetben T. az ascendens és descendens evolutióról szól; csak az utóbbi mutatható ki, de postulatum az előbbinek három formája: isolatio, agglutinatio és flexio. — E felosztást nem kell túlságosan komolyan venni: itt, valamint egyebütt is, nagyon nélkülözi az ember a pszichológiai alapvetést.

A IX. fejezetben egészen ex tripode jelenik meg az az állítás, hogy a nyelv alakulásának és fejlődésének három főszaka van: a gyökerek, a thémák és a flexio szaka, melyek successive követik egy-

mást. Nem hiszem, hogy e fölfogásnak sok híve legyen. A «gyökerek» csak abstractiók (l. alább); a thematikus és flexiós periodus hanganyagát illetőleg egészen egyvidejű lehet; egy prótoidg. *dōto*, idg. *dato* pl. könnyen lehet egyvidejűleg téma (v. ö. gör. *δοτό*-s) és ragozott alak (v. ö. gör. *ἔδοτο*), v. ö. még magyar *adott*: «*dedit*» és «*datus*». — A nyelvrokonság első foka tehát T. szerint tisztán lexikális jellegű; ezt követi a themák és flexiós formák rokonsága, utóbbi azonban csak igen közeli csoportokban jelentkezik. Ebből az volna a logikai következés, hogy ügyet se vessünk rájuk, mert hiszen a monogenesis mellett úgy sem bizonyítanak.

A X. fejezetben T. abban a meggyőződésben, hogy «a nyelv az emberiség leggazdagabb és legbiztosabb archivuma» nem akar kevesebbet, mint a tőle inaugurált «egyetemes összehasonlító nyelvtudomány» segítségével az emberiség őstörténetét nagy vonalakban rekonstruálni. Meg akarja pl. oldani azt a «legfontosabb» kérdést, hogy egységes-e az ember eredete vagy nem, s így szól: «la glottologia conchiude con l'unità originaria delle lingue e, per conseguenza, con l'unità originaria delle razze umane.» — Az egész nem egyéb ábrándnál. E kérdésben a glottologia teljesen incompetens, s szó sincs róla, hogy még egyszer jégre vihesse az anthropológiát (KRETSCHMER, Einl. 29. l. s. köv.). Glottologia és anthropologia külön úton járnak: a semita arabok és az idg. persák pl. anthropologiailag mediterrán raceok (HABERLANDT, Völkerkunde, 192. l.); történeti időben, úgyszólván szemünk láttára megy végbe a kelták romanizálása és germanizálása; az indogermánok anthropologiailag egyáltalán nem is race (SCHRADER, l. c. p. 896) stb. Ha a glottologia ki tudná is mutatni a nyelvek egység eredetét, az emberi nem közös eredete ezzel egyáltalában nem volna kimutatva; sőt — a mi több — bár az anthropologia jelenben a monogenia felé hajlik (HABERLANDT i. m. 106. l.), még ebből sem következik semmi az emberi ősnyelv egysége javára (HÖRNES, Urgeschichte der Menschheit, 19. l.). Mért? Mert a homo sapiens somatikus kialakulása okvetetlenül megelőzte a nyelvalakulást: még ha a Pithecanthropus alalus csak fejlődéstani hypothesis volna is, akkor is föltétlenül szükséges hypothesis, mely nélkül nincs magyarázat. Megengedve már most azt is, a mire T. hivatkozik, hogy az embernek ez az «előfutára» mint magasabb rendű lény nem nagyon kiterjedt területen tanyázott, ebből nem következik, hogy kozmopolitává nem vált, mire beszélni megtanult. Az artikulált emberi nyelv csak rendkívül lassan és fokozatosan fejlődhetett a pliocen ősök «állati» hangjaiból, s kifejlődése a diluvialis időben minimális számítással százezer esztendeig tartott (HAECKEL,

Urspr. d. Menschen, 52. l. Welträthsel, 156. l.). — De engedjük meg, hogy a homo sapiens loquax leszármazottai még aránylag szűk területen éltek együtt; milyen lehetett ez az ősnyelv, a melyen beszéltek? A nyelvteremtő stadiumban kulturáról nem lehet szó, vagy csak egészen kezdetleges, a legeslegkedvezőbb esetben palaeolith kulturáról, mert hisz az idg. alapnyelv is csak a Kr. e. 3. évezredbe megy vissza, s már ez a kultúra is neolith (KRETSCHMER, i. m. 41. l. SCHRADER, i. m. Steinzeit). Az ősnyelvnek tehát rendkívül szegénynek kellett lennie, mit a mai természeti népek nyelvei is mutatnak (HÖRNES, Urg. p. 20); articulatioja is igen fogyatékos és ingadozó lehetett, a mint ezt megint az alacsony kultúrájú népeknek igen gyorsan változó nyelvei bizonyítják (DELBRÜCK, Grundfragen, 65. l.). Vegyük hozzá, hogy a homo diluvii testis utódai a glaciális és interglaciális periodusok folyamán sokszor elszigetelődtek (RANKE, Diluvium u. Urnensch 20. l.). Föltehető-e már most, hogy ilyen koldússzegény, fogyatékos articulatiojű s közös fejlődésében meg-megakadt nyelv elégséges alapot szolgáltathat a nyelvtudománynak a monogenesis kimutatására? — Végre, eltekintve mindentől, a glottologia tárt kaput döngetne e ponton: mert az emberi nem monogeniáját az anthropologia oly szabatosan megállapította s oly rég hirdeti, hogy a nyelvtudomány késői segítségét nyugodtan visszautasíthatja.

Ugyancsak nyelvi alapon akarja T. meghatározni az emberi nem korát is. Az emberrel egykorú nyelv régisége nem haladhat meg bizonyos maximumot, különben több nyelvcsoporthoz volna, s ezek még inkább különböznének; másrészt a nyelv kora nem maradhat bizonyos minimumon alul, különben a nyelvcsoporthoz száma és eltérése kisebb volna. A maximumon 56,000, a minimum 30,000 év. — Mindez a fantázia ártatlan játéka, melyet nem akarok elrontani; csak mellékesen jegyzem meg, hogy anthropologusok szerint a maximum 1,000,000, a minimum 100,000 esztendő (HAECKEL, Urspr. 52. l.).

Az emberi nem őshazája T. szerint Eurasiának valamely vidéke. — A praehistoria Északamerika, Európa, Délázsia és Ausztrália közt ingadozik (HÖRNES, Urg. 16.). T. egyik érve az, hogy minél inkább távolodunk a mi régióinktól, annál degradáltabbak az emberek, pl. a hottentották és bushmanek, noha ezek elég jól kifejlődött nyelveket beszélnek, úgy hogy valamikor műveltebbek lehettek s a morális hanyatlás lejtőjére kerültek. — Csakhogy a degeneratio-elmélet mint általános magyarázati elv ma már hitelét veszítette (HABERLANDT, Völkerkunde 13. l.); ha továbbá a nyelvek morphologiai állapota és a kultúrviszonyok közt oksági összefüggés volna, akkor jóformán az egész idg. Európa decadentiában lenne. T. szerint tévedés a fajok szélső típusait

tekinteni eredetieknek: egy közép tyusból kell kiindulni. Ez azonban kiáltó ellentétben van a tőle sem czáfolt leszármazási elmélettel: fejlődéstani szempontból kétségtelen, hogy a mai pithékoid pygmaeusok, a ceyloni veddák és a középafrikai akkák, nem degenerálódtak, hanem primitív eredeti állapotban leledzenek (HAECKEL, Urspr. 19, 29, 48); épp így a cromagnoni gyönyörű koponyák birtokosai nem előzhették meg a neandervölgyi ősracet, mely fejlődéstaniilag közelebb áll a jávai pliocænából való Pithecanthropus erectushoz, az Anthropomorpha ez idő szerint legrégebb ásatag képviselőjéhez (HAECKEL, Urspr. 20, 46. RANKE, Diluvium 143, 149. HÖRNES, Paläontologie 188).

A Parte prima kilencz fejezetben gyökerekkel, thémákkal és ragozással foglalkozik. T. meg van győződve arról, hogy a nyelv elemei a gyökerek, melyekből összetétel útján jött létre a szóképzés és ragozás. Az agglutinatio mint nyelvképző principium a nyelv alakulás bizonyos stádiumában kétségkívül jogosult, bár indogermanisták általában vallják, hogy a legtöbb szóforma nem közvetlenül e folyamaton alapul, hanem néhány tipikus minta szerint létesült analogikus képzés (l. pl. BRUGMANN, Grr. I², 34. DELBRÜCK, Grundfragen, 117). De egészen másként áll a dolog, ha a nyelv alakulás primordiális szakába akarunk visszajutni. WUNDT nyelvpsychologiai kutatásai alapján alig lehet kétséges, hogy kezdetben vala a mondat: a legrégebb emberi nyilatkozatok hang-continuumok voltak, melyeknek összképzetek feleltek meg. Az összképzet aztán egyes képzetekre tagolódt, s így a hang-continuum is kisebb hangegységekre. De még ezek a kisebb hangegységek sem lehettek (DELBRÜCK, Grundfragen 119 ellenére) gyökerek — s minden oda mutat, hogy nem is voltak — hanem csak szódarabok, primitív szavak, basisok, melyeknek bizonyos elemei csak későn szerepelhettek mint psychologiai jelentés-centrumok, azaz gyökerek, melyek azonban a nyelv életének egy szakában sem jelentkeztek mint önálló szók s nem is jelentkezhettek soha. Hogy mint vélekednek ma már a gyökerek realitásáról, mutatja a köv. néhány sebtében összeszedett idézet: «Die Wurzeln . . . sind nicht sowohl Bestandteile einer jemals gesprochenen Sprache als vielmehr die abstrakten materiellen Elemente ihrer etymologischen Zerlegung» (DODGE WECHSLERNÉL, Gibt es Lautgesetze². 58. l.). «Das Wort Wurzel gebrauchen wir immer nur psychologischen Sinne» (BRUGMANN, Grr. I², 38). «Sie [die Wurzeln] sind grammatische Abstraktionen» (DELBRÜCK, Einl⁴. 136). «Wurzeln haben in der idg. Grundsprache ebensowenig existiert wie heut zu Tage» (HIRT, Der idg. Ablaut 2) stb. stb. Így állván a dolog, jogosult bizalmatlansággal kell tekintenünk T. analysisének eredményeire.

Megjegyzendő, hogy T. e kérdést nem is érinti, hanem a

«Le radici» cz. fejezetben rögtön a gyökerek osztályozásával kezdi: a gyökér lehet 1. interjectionális; 2. pronominális v. demonstratív; 3. prædicatív, és pedig *a*) igei és *b*) melléknévi jellegű. Főnévi gyökereket tehát T. nem vesz föl, hanem azt mondja, hogy igazi nomen substantivum egy nyelvben sincs (61. l.). WUNDT, mint ismeretes, éppen ellenkezőleg azt mondja, hogy a névszó az eredeti, s csak a fejlődés későbbi fokán csatlakozott hozzá vagy ágazott el belőle az ige. Idg. szempontból is tényleg azt kell mondanunk, hogy nomen és verbum közt elvileg különbség nem volt, mindkettőnek alapja a basis; hogy ez mint nomen vagy verbum jelentkezik-e, az csak jelentésétől függ, pl. idg. *pede* (láb) nominalis, idg. *eje* (menni) verbalis basis; ebből érthető, hogy a declinációban és conjugációban azonos ragok jelentkeznek (HIRT, Handbuch, 201). — A gyökerek, mondja T. tovább, rendszeren egytagúak. «Egytagúságukat már a priori, pszichológiai okokból állították . . . A tények vizsgálata megerősíti ezt az elméletet.» Az a pszichológiai indokolás nyilván ADELUNG föltevése: «Jedes Wurzelwort war ursprünglich einsilbig, weil der noch rohe Naturmensch seine ganze Vorstellung mit einer Öffnung des Mundes hervordrängte» — vagy ennek a föltevésnek W. v. HUMBOLDT által való subtilisebb fogalmazása (DELBR. Einl.⁴ 135); de sehogy sem fogadható el. Sőt ROZWADOWSKI pl. (Wortbildung u. Wortbedeutung, 17—18) minden nyelvtudományi segítség nélkül tisztán pszichológiai alapon akarja kimutatni az idg. gyökérszavakról, «dasz sie in grauer Vorzeit zweigliedrige Gebilde gewesen sein müssen». S ezt az elméletet a tények vizsgálata, legalább az idgban, csakugyan megerősíti: nem hogy egytagúak lettek volna a gyökerek (basisok), hanem ellenkezőleg túlnyomó többségükben kéttagúak voltak, sőt valószínű, hogy egytagúak egyáltalában nem is voltak (HIRT, Der idg. Ablaut 32). Nem igaz tehát, a mit T. az ilyen kéttagú gyökerekről mint *bhere* v. *bhewā* mond, hogy kéttagúságuk onnan van, hogy *bher*, illetőleg *bhew* egytagú gyökerekhez egy-egy hangzó csatlakozik; hanem ez a hangzó a kéttagú basisok integrans része. Az sem igaz, hogy a *bhewā*-typus «az absztrakt nomina suffixumát foglalja magában»; hanem megfordítva «az *ā* suffixum a kéttagú nehéz basisokból indult ki» (HIRT, Handb. 239). — A gyökerek alakja T. szerint: 1. egy vocalis; 2. voc. + cons. vagy cons. + voc.; 3. cons. + voc. + cons. Polemiára itt a főnebbiek után nincs szükség.

I determinativi delle radici. Minden nyelvtani alak összetételen alapulván a legrégebb formatív elemek az ú. n. determinativumok, melyek ma már elveszítették életerejüket, egyes nyelvcsoportokban azonban önállóan lépnek föl. — Nyilvánvaló vakmerőség

volna visszautasítani az egész vonalon azt a gondolatot, hogy egyes determinativumok eredetileg önállóan léteztek (az ilyen gör. igékben pl. mint $\pi\lambda\eta\theta\omega$ a θ idg. $dh\bar{e}$ reductiója lehet). De ily módon a determinativumoknak csak elenyésző csekély hányada magyarázható és magyarázandó; sokkal nagyobb fontossága van az analogiának és a hangsorvadásnak; pl. a gót *ga-wida*: lat. *viēre* esetében a *d* analogikus bővülés lehet más hasonló jelentésű igék mintájára (v. ö. lat. *plecto, pecto, necto*) vagy a gör. $\xi\alpha\rho$ (idg. *wesr*): lat. *vēr* esetében a gyökér csak látszólag *wē*, mely az első szóban *s* determinativummal van ellátva, mert lat. *vēr* is idg. **wesr*. Ha továbbá T. azt hiszi, hogy a magyar *kéret* *t*-eleme a *te*, *te*-k «porre, fare» reductiója, s ez igének az idgban a $\pi\lambda\eta\theta\omega$ -typus felel meg, akkor hivatkozom arra, hogy *kéret* egyidejűleg igei és főnévi képzés is lehet (v. ö. *járat, adat*), mely utóbbi esetben a *t*-elemnek szerinte idg. *-tu* felelne meg (110. l.). A mi végre azt az állítást illeti, hogy sok verbalis théma synonymákból van összetéve, az magában véve sem valószínű s a felhozott példával [idg. *bheleg* = idg. *bhā*+*arg*] semmikép sincs beigazolva.

Le radici interjezionali. E kategoriát T. ellenkező nézete daczára a fönnebb kifejtett okból nem tekinthetem fontosnak. A kérdő és tagadó szóknál pl. éppen az a tény, hogy a jellemző hangok száma oly csekély, a legjobban bizonyíthatja, hogy a nyelvekben igenis lehet «általános emberi elem». Részletekbe, már hely szűke miatt is, nem bocsátkozhatom.

Le radici dimostrative. 1. Pronomina demonstrativa. A mennyiben a magánhangzóknak van demonstratív értékük, az *i* és *e* közelséget fejez ki, az *u* és *o* távolságot, az *a* mindkettőt, de jobbára távolságot — a legkülömbözőbb csoportokban, így az uralaltáji, nevezetesen finnugor nyelvekben (v. ö. m. *ez*: *az*, *itt*: *ott*) és az idgban is. — Utóbbi igen kétséges. Mert pl. idg. *i* «questo» eredetileg *ei* volt s e mellett ugyanazon paradigmában *oi* állott (v. ö. osk. *ei-sūd*: lat. *oi-no-s*), a mint *eno* mellett *ono* (v. ö. ószl. *onr*: lat. *enim*), e mellett *o* (BRUGMANN, K. Vgl. Gr. 401). Még az óindre vonatkozólag is nagy a bizonytalanság. A jelenség megvan ugyan a modern ind dialektusokban (BEAMES, Comp. gr. of the modern aryan languages II. 317.), de megvan a dravida nyelvekben is, a honnan amazokba belekerülhetett. T. óind példái (*iti*: *atha*, *itas*: *atas*) igen kétesek, mert *atha*, *atas* kezdő *a*-ja éppúgy lehet *a* és *o*, mint *e*, sőt ez az utóbbi a valószínű. T. szerint az ói. *asāu*, *amūm*, *amutas* alakokban az *u* elem jelenti a távolságot; ámde *asāú* kezdő *a*-ja idg. *e* (BRUGMANN, i. h.) s casus obliquusaiban az *amū* mellett *amī* is szerepel, úgy hogy ugyanazon pronomen különböző eseteiben közelre is meg

távolra is mutatna. — A mennyiben consonans a demonstrativ témák jellemző hangja, mondja T., leggyakrabban *n*, *t* és *p* szerepel. A bantu *pa-* helyhatározói előrag pl. megvan az idg. *á-po* alakban, melynek eredeti jelentése «lâ», aztán «lungi, lungi da». Igen ám, csakhogy *apo* mellett van idg. *epi*, *opi* is, melynek jelentése «nahe hinzu, auf etw. drauf, auf etw. hin» (BRUGMANN, i. m. 466)! Sűrűn szerepel T. szerint az *l*-téma is, melyet gyakran ismét *l*-elem követ; ilyen a lat. *ille*, *ultra*, *olim* stb., melyeknek «bámulatos» megfelelőiseik vannak, többek közt a dravida *illi* «qui», *alli*, *ulli* «lâ» alakokban. Csakhogy az állítólagos *il-*, *ol-* és *ul-* tényleg csak *ol-* változatai, melyekre nem *l-*, hanem *n-* elem következik (*ille* tehát = *ol-no, v. ö. ószl. *lani* = *olnī; BRUGMANN, i. m. 401). — 2. Pronomina personalia. T. ezt tanítja: Az 1. sz. igazi gyökere az *a* hangzó, a szintén előforduló *i* másodlagos fejlemény; nasalis praefixumok segítségével létesülnek *n-a m-a*, *n-i m-i* s olykor *n-e m-e*. A 2. sz. gyökere a távolságot kifejező *u*, a szintén előforduló *i* másodlagos; ezekhez is járulnak nasalis praefixumok s így támadnak *m-u* és *n-u* (*n-i*) stb. — Czáfolatra itt, azt hiszem, semmi szükség nincs: T. nem csupán a tényekkel, hanem önmagával is ellenmondásban van.

I n u m e r a l i. E fejezet még rosszabb benyomást gyakorol. T. eljárásának megvilágítására elég lesz az az egy általános szabály, hogy a 2 számnév jellemző hangja *d*, *l*, *r*, *n* mássalhangzók egyike s hogy a 2 bennefoglaltatik a 3 nevében, pl. bantu *ba-ri*, *ba-li*, *pi-li*, *bi-li* «2»: *sa-tu*, *ta-tu* «3». Az idg. számnevek közül T. csak 2, 3, 4, 9 és 10 azonosítását kíséri meg, de micsoda elemzéssel! A 2 egyik változata pl. *de-*, mely a praeidg. *de-kome* = bantu *di-kumi* «10» első tagja. A 3 egyik praeidg. alakja *te-ru* s ez nem más, mint a *kwé-twor* = *kwé-toru* «4» második tagja; a nőnemű *te-s-r*, *ti-s-r* a kolh nyelvekben *turuya*, *turia*, *turaya* alakokban szerepel, melyeknek jelentése «6» = (3)+3. A 9 idg. alapelakja *én-wen*, *en-éwen*, melynek értelme «questo (uno) mancante (al 10).» — *Difficile est satiram non scribere.*

I t e m i n o m i n a l i. T. szerint a téma nem más, mint praev. suffixummal ellátott gyökér. Nyilvánvaló, hogy pusztá praev. és suffixumok elszigetelten sem nem örökölhetők, sem át nem vehetők, hanem igenis az ilyenekkel ellátott szavak, melyek aztán hasonló képzések mintáivá válnak. Ha tehát T. azonos hanganyagú témákat mutatna ki kellő számban, kísérletének volna komolyabb jelentősége. Föl lehetne ugyan még tenni, hogy az eredetileg mintakul szolgáló azonos hanganyagú témák utóbb elvesztek; de e lehetőségnek árnyéka sem mutatható ki T. módszerével, mely abban áll, hogy a szavak

bizonyos részeit egyszerűen lenyesi s praë- és suffixumoknak nyilvánítja s még csak eszébe sem jut azt kérdezni, hogy hogyan szerepelhettek ez elemek a beszélők tudatában valaha önálló alkotórészekként. Önkényesebb eljárást képzelni sem lehet. Semmi sem könnyebb, mint egy-egy magán- v. mássalhangzót levágni, bizonyos alapjelentéssel felruházni s e mechanikusan leszelt holt szórészeket a különböző csoportokban, pl. az iduban és bantuban (főleg a bantuban!) megtalálni. Itt is csak néhány mutatványra szorítkozhatom, de a többi anyag is csaknem kivétel nélkül kibékíthetetlen ellenmodásban van az idg. analysis tényeivel. Kezdem a praëfixumokkal. Van a bantuban egy *ki-* praëfixum, melynek jelentése «cosa»; ez suffixum a georgiai *pro-si* «labbro» szóban, mely ugyanazon elemeket tünteti föl fordított rendben, mint ói. *çi-prā* «labbro. muso». Egy másik bantu praëfixum, *ka-*, diminutivumokat képez s valószínűleg azonos a köv. szavak kezdő *k* hangjával: gör. *κ-άπρος* (: lat. *aper*), ói. *k-api* (: német *Affe*), finn *k-arhu* (: gör. *ἀροτος*). — Ép így áll a suffixumok dolga: nem igaz, hogy voltak pusztá *ā, ē, o, i* hangzókból álló suffixumok (e hangzók kéttágú *lasisok* integrans részei); nem igaz, hogy idg. *-men* így elemezhető: *me-n* (éppen megfordítva az egységes *-meno-* suffixumból lett *-mo-* és *-no-*); nem igaz, hogy volt egy idg. *-wen* suffixum (a *w* a basishoz tartozik) stb. — Ime még néhány kiragadott extravagantiá: idg. *ow-i* «pecora», eredetileg *ob-i* «belante», melynek kiindulópontja a hangutánzó *ebe, bē*; a «molto, pieno, compiuto» fogalmát az *l-* elem fejezi ki, mely elé különböző praëfixumok járulnak, pl. *pe-l, -ma-l* és *-me-l, -te-l, -dja-l* etc.; a *-kwo-* elem a lat. *anti-quos* szóban a pronomen relativum. — Micsoda fantázia!

I temi verbali. E fejezet minden bevezetés nélkül a transitivum-, intransitivum- és tempus-képzéssel foglalkozik mindössze, a főnnebb vázolt szellemben. Ime egy példa: a *kī* elem, mely átható igéket képez és *šī, si, s, h* stb. alakban jelentkezhetik (v. ő. hottentotta *dai-si, dei si* «allattare», a *dai* v. *dei* = idg. *dhēi* «succhiare, poppare» gyökérből), az idgban mint *s-* praëfixum lép föl s bennható gyökerekből képez causativumot (*σ-φάλλω*), denominativumot (*σ-μύζω*) és intensivumot (*s-pek*); egyidejűleg praë- és suffixumként szerepel (*s-i* és *i-s* «mandare» az *i* «andare» gyökérből) s végül az idg. *ke-r* «fare» gyökérnek első eleme. — Egy másik példa megértése végett előre kell bocsátani, hogy a praeteritum leggyakoribb karakteristikonai (természetesen a bantuban) *-i* és *-dī, -de* s ezeknek kombinációi *-i-dī, -i-de*, mely alakokban a *d* helyett olykor *t, l, r* jelentkezik. Az eset már most a következő: a tongában *ka-la* «sedere» perfectuma *kē-de*, v. ő. idg. *sē-de*. Ez idg. alak gyökere *ēs* (= finnugor *is-*, ebből: *īχ*) s

a múlt időt a *d* jelenti benne. — Megemlítem még, hogy a finnugor nyelvekben a praeteritumot jellemző *i* (v. ö. pl. suomi *anto-i* «egli dava») az idg. optativusra emlékeztet (pl. *bhero-ī*). — Mit mondjon erre az ember?!

La flessione nominale. 1. Il genere. 2. Il numero. 3. I casi.

1. Il genere. A genus T. szerint legelőször a névmásoknál jelentkezett. Tekintve, hogy éppen a névmások közt vannak olyanok, melyek a nemet nem különböztetik meg, mint a pron. pers. és reflexivum, T. felfogása nem igen valószínű. Ugyanazt kell mondanunk arról az állításról, hogy az *i*-elem a gyöngének és nőnemnek, az *u*-elem az erősnek és hímnemnek symbolikus jele. Azt bizonyíthatni, hogy az idgban az *i*- és *u*-elemek a nemek iránt egészen közönyösek, fölösleges hely- és időpazarlás volna; ily képzésekre mint ói. *vrlkī*, lat. *rēgina* etc. hivatkozni hiábavaló, mert ez az *-ī* egy idg. *-jā*, *-jē* reductiója. Hogy továbbá az abstracta és a feminina suffixuma *ā*, ez csupa véletlen, mert ez az *ā* eredetét illetőleg kétfágú nehéz basisok záróhangzójával azonos (v. ö. gör. *δορά*: ói. *dārī-man*; *μῆσο-δμη*: *δέ-δμη-χα* etc.). A többi igen érdekes és igen hihetetlen állítások közül ime egy mutatvány: idg. *kw-i-t* «che cosa?» = bantu *k-i-tu* «cosa» = magyar *ki-t*. — Arról azonban, hogy mely alapon történik a nemek megkülönböztetése, vagy arról, hogy a nemek kifejlődésének föltétele és magyarázata a természetes nemeknek átvitele a tárgyakra vagy inkább valami rangbeli megkülönböztetés — szóval nyelvpsychologiai kérdésekről semmit sem hallunk

2. Il numero. A számot illetőleg T. úgy vélekedik, hogy a dualis és a pluralis a névmásoktól indult ki. Az idg.-ban azonban megint úgy áll a dolog, hogy a többes szám éppen a személyes névmásoknál nem jut mindig kifejezésre, mert a számot már maga a tő fejezi ki (v. ö. ói. *māt*: *asmāt*; gör. *ἑμέ*: *ἄμμε* etc.). — Az idg.-ban továbbá a dualis formalis tekintetben singuláris; de T. szerint a kettős- és többesszám kifejezésére közös elemek szolgálnak, pl. *i*, v. ö. idg. *so-i* (gör. *oi* etc.) = lapp *so-i* «esse due». Ez az *i* gyakran *t*-elemmel kombinálódik; így származik *-i-te*, *-i-de* pl. suomi indef. *silm-i-ä*, ebből: **silm-i-dä*. Ebből következik, hogy az idg. pluralis *s*-jegye (éppúgy mint a singulárisé) ebből származik: *-tj*, *-ti*, mely utóbbi változat nem más mint az olyan abstracta és collectiva mint **gene-s* suffixuma vagy talán a mutató névmás többese: idg. *to-i*, *ta-i*. — Ozm. *-mi-z* «di noi nostro» = jak. *-mi-t* nem más mint idg. **me-s* «noi». Ilyen alak azonban csak T. fantáziájában van; az idg. alapalak: **wei* (cf. i. *vayām*, gót *weis* etc.; ószl. *my* e h. áll *ny*, cf. *nös*; a

lesb. ἄμυεσ, ión-att. ἡμεῑς alakokban az *m* egy *-sm-* formans maradványa). — Az olyan képzés mint ói. *yug-ā-ni* nem *nāmān-i* etc. analogiájára létesült, hanem egy olyan *n-* elemet foglal magában, mely magában és másokkal külön jele a többesszámnak. — Hihetetlen!

3. I c a s i. Az esetragok eredetét illetőleg T. teljesen Bopp elavult álláspontján van: névmásokra vezeti őket vissza, így a nominativusnak jegye — ha van — egyszerű pronomen demonstrativum; a genitivus ragjai anaphorikus névmások, nevezetesen a kelto-latin *i* végzet nem más, mint a demonstrativum, az *-es*, *-os* ragok pedig a tamil *a-du* «illud» névmással vannak rokonságban stb. Eljárása különben itt is az, hogy egészen gépiesen vagdalja le a «suffixumokat», illetőleg olyan szódarabokat, melyeket ilyeneknek tart és nyilvánít. Az apró adatok roppant tömegét lehetetlen egyenkint felsorolni és bírálgatni, azért csak néhány extravangantia közlésére szorítkozhatom. Ilyen pl. az, hogy egy teljesen légből kapott genitivus-jelölő *o*-rag megvan az ói. *pañcáthá* «quintus» rendszámnévben, mely így elemezendő: *pañcá-t-* «cinquina» s melyben a *-h-* csak arra való, hogy mintegy elválassza a szózáró genitivusi *-a-* ragot a megelőző *-t-* consonanstól. [Ezzel az elemzéssel akarja T. többek közt megadni a kegyelemdőfést az idg. aspirátáknak!]. Egy másik példa: a magyar *-ne-k* ragban a bantu *ku* præpositio lappang; vagy: az idg. comparativ suff. így elemezendő: *te+ro*, mely utóbbi rag helyi jelentésű stb. De még ez is csak gyerekjáték: T. egy szót néha annyi részre vág, ahány hang van benne, pl. *p-o-s*, *p-r-o*; ez utóbbi szó gyökere *ep-*, *ap-* s ez megvan a georgiai *pi-ri* «bocca, viso» szóban, mely összetételekben *-pi-ro* = gör. *πρό*. — Megáll az ember esze!

La flexione verbale. E fejezet igen rhapsodikus és szegényes. T. azzal kezdi, hogy az ige alanyát kifejező elemek a különböző csoportokban majd præ-, majd suffixumok; de megjegyzendő, hogy az affirmativ flexio végződésai nem egyebek, mint egy præfixumokkal conjugált *A* théma formái, a melyeknek az afar-saho nyelvben még önállóan jelennek meg. Bámulatos, hogy a három kusita végződés-sor (*a*, *ai*, *au*) megvan az idg.-ban is, és pedig az *a-* sor a perfectum singularisában (*a*, *tha*, *e*), az *ai-* sor ugyanott (*ai*, *sai*, *tai*), az *au-* sor az ói. imperativusában (*tu*, *swa*) s a gót optativusban és imperativusban (*au*, illetőleg *dau*) etc. — Ez mindenesetre bámulatos volna, ha igaz volna. De *u*-series az idgban nincs; mert ói. *bháratu* = idg. *bheret+u* particula; ói. *bhárasva* = idg. *bhere+sve*; gót *baíradau* = lat. *feram* = ószl. *berq*; gót *baíradau* = ói. *bháratām*, gör. *φερέρτην* és *baírandau* = ói. *bhárantām*, gör. *φερόντων*. Hogy idg. *-si*, *-ti*, *-tu* a *-sai*, *-tai*, *-tau* végzésekkel keletkezett, az nagyon is föltehető,

de akkor nem szabad egyidejűleg az apophonia ellen polemizálni. A perfectum thémája nem «*á*-végű abstractum» (cf. γονή), hanem a *genē* basis VR változata: [ge-] ḡonə. Az olyan idg. optativus mint *bher-oi-* nem hozható párhuzamba az olyan afar-saho jussivus alakkkal mint *ab-óy*, mert idg. *ō* semmi esetre sem származhatik *au-*ból. — További néhány részlet után T. azt mondja, hogy «le desinenze riproducono abbastanza fedelmente i pronomi personali» — olyan ártatlanul, mintha LUDWIG, FICK, SAYCE, HIRTS mások művei a holdban jelentek volna meg. Az a nézet, hogy az idgban az ige személyragjai agglutinált névmások, teljesen bebizonyíthatatlan s a visszavonulás ezen a téren általános. Mind inkább kezd derengeni a nominális és verbális flexio azonossága (v. ö. pl. lat. *legiminī* = gör. λεγέμενα: v. λεγόμενοι; idg. part. *bheront-*: impf. 3. pl. *ē-bheront* etc.) s ez az azonosság bizonyosan finnugor párhuzamokkal is támogatható (v. ö. legalább a magyarban: *adóm*, *adód*, *adója* és *adom*, *adod*, *adja* stb.). Ha ehhez még hozzáveszszük WUNDT felfogását, hogy a gondolat voltaképpen hordozója a névszó, mely mellett az ige háttérbe szorul, akkor meg éppen nyilvánvaló, hogy az idg. személyragok névmási eredete ma már csak értéktelen BOPP-féle reminiscentia.

A copuláról ezt halljuk: «La copula è uno di quei tanti elementi del linguaggio che non possono essere espressi direttamente, benchè siano nella coscienza dei parlanti». E mondattal igen rosszul egyezik össze az a tény, hogy a copula eredetileg konkrét jelentésű ige volt valaha (tehát idg. *es* = létezni, *bheu* = nőni etc.). — A legelterjedtebb elem T. szerint a copula kifejezésére: *a*; ebből származnak az *ar-* és *as-* thémák. Az utóbbi az idg. *es-*; ennek mellékalakja idg. *is-* (pl. gör. ἴσ-θι), mely névmási eredetű (v. ö. pl. lat. *i-s-to-*). Ez az idg. *is-* azonban chimæra, mert gör. ἴσ-θι vagy idg. *z-dhi* (v. ö. av. *zdi*) prothetikummal, vagy — a mi valószínűbb — idg. *ezdhi* (v. ö. ói. *ēdhi*); az állítólagos lat. *i-s-to-* pedig idg. *es-to* (v. ö. umber acc. pl. neutr. *esto*; I. BUCK, A gr. of Oscan and Umbrian 143. SOMMER, Handb. 456). — Indokolatlan állítás az *is*, hogy az idg. *es-* gyökernek *r-* változatai vannak, mert pl. angolszász *ear-dh* nyilván az *er* «in bewegung setzen» basisból való (I. pl. STREITBERG, Urgerm. 317. BRUGMANN, Gr. II. 892). — Ozm. *i-m* per **ir-mi* T. szerint = praeidg. *és-me*. Az utóbbi alak képtelenség. — A tunguz *eši-m* «io non sono» = idg. *es-mi* «io sono»; ugy szintén az olyan finn tagadó alakok, mint sg. I. *e-n* per **e-m* az idg. *es-* praesensére emlékeztetnek. E hasonlóságról azt halljuk, hogy «különös»; csakugyan az, s nyilván csak per antiphrasin nevezhető annak. — Az idg. *bhu* megvan az uralaltájiban *is*, és pedig egymagában is (pl. burj. *bi-p*), meg egy rokonértelmű *ol*

gyökérrel kapcsolatban is: *bu-ol, b-ol* = magy. *v-ol-, v-al-* «essere»; az említett *ol* gyökér képviselői pl. lat. *alo*, gör. *ἀλ-δί-στω* etc. és *ἄλ-ωλε* [= perit!], suomi *elä-* «vivere», magy. *él-* «vivere» és a kezdő magánhangzó aphæresisével magy. *le-v-* «fieri, esse». — De talán már elég is lesz!

Parte seconda. E rész tartalma: lexikális mutatóványok az igék, fő- és melléknevek köréből. Az effajta egyezések közt T. szerint igen fontosak az ú. n. kultúr szavak. Bizonyos értelemben és bizonyos határig igaza lehet; de nem lehet mondani, hogy a művelődéstörténeti szempontot akár e mutatóványok megválasztásában, akár egyebütt érvényesítette volna, s azt sem igen lehet belátni, hogyan segíthetné elő ez a szempont a nyelvesség kérdésének megoldását, mikor a nyelvteremtő periodus okvetetlenül a legprimitívebb kultúra elé is esett. Ezek a mutatóványok tehát legföllebb azt bizonyíthatják, hogy az említett tíz nyelvcsoporthoz között valamelyes viszony van — de mindig azzal a megszorítással, hogy ez a viszony, esetleg és valószínűleg csak átvétel, nem rokonság. Szolgáltatnak-e ezek a mutatóványok elégséges és biztos alapot legalább ennek a viszonyoknak a kimutatására? Kérdezni könnyebb, mint felelni. Tekintetbe kell venni mindenenek előtt, hogy exotikus természeti nyelvek szókinését és szerkezetét igen nehéz ismertetni és megismerni: már DELBRÜCK (Grdfragen, 44) megjegyezte WUNDT ellen, hogy e részben kényre-kegyre ki vagyunk szolgáltatva szavatosainknak, s magának a szerzőnek művében (98. l.) van egy nagyon nyugtalanító példa arra, hogy mennyire eltérő alakban közli két író egy és ugyanazon nyelv számneveit. S föltéve, hogy az anyagalmaz megbízható, föltéve még azt is, hogy az egyes nyelvcsoporthoz elemzése tűrhetően sikerült, nincs-e alapos okunk a bizalmatlanságra, ha azt látjuk, hogy milyen különös módszerrel és milyen különös hangtannal állapít meg T. eredményeket — olyan eredményeket, melyek a priori hihetetlenek, melyek a speciális kutatások eredményeinek néha önkénytelen, máskor — és legtöbbször — tudatos és szántszándékos elhanyagolásával jöttek létre? Mivel az egyes cikkek igen terjedelmesek, csak kiragadott részleteket közölhetek, minden további bíráló észrevételtől tartózkodva. Itéljen maga az olvasó!

Verbi.

«Andare» (camminare; piede, nomo). Typus: *lak*. — Hébr. *räg-el* «piede»; lat. *légāre* «mandare»; magy. *legény* (a kaukázusi nyelvekből) és *láb* per **lál-b*.

«Bruciare». A) Typus: *kau*: gör. *κατω* «brucio»; magy. *hér* (kaukázusi jövevényszó); — és *kai*: gót *heitō* «febbre», ófeln. *heiz*

«caldo». — B) Typus: *kur* (*kaur*, *kuar*): ói. *cūr* «brennen»; magy. *kürtő*; — és idg. *ghver* «bruciare».

«Coprire». Typus: *kap* (*kop*, *kup*): idg. *s-kev-*, *s-kevā-*.

«Cuocere» (fuoco; maturo). Typus: *pi* (*pi-k*, *pi-š*): gör. *φάγω πέπω*, *πῶρ*; magy. *fő*, *fő-z*, *fű-t*.

«Porre». Typus: *teg*. Prótoidg. *dhē* «porre, fare», ebből: *de rē*; magy. **teve*, ebből **teje*.

«Prendere, afferare». Typus: *kap*: ófeln. *huof* «Huf»; magy. *kap* «afferare».

«Sorridere». Typus: *sim*, *him*: angol *smi-le* «sorridere»; ómagy. *nevet-* = *mā-v-ā-t* «ridere»; — és *sin*, *hin*: finn *na-g-ra* «ridere», magy. *nevet-* = *nā-v-ā-t* «ridere».

«Udire (orecchio)». Typus: *kul* (*kur*): idg. *klu*, *klū* per *kul*, *kūl*; magy. *hall-* = ómagy. *hadl-* ebből **hal-d-l-*, hol *-d-* = *-nd-*.

«Urinare (urina)». Bantu *koz-a* «urinare»; kamitosem. begia *ōš* per **hōš* «urinare»; magy. *húgy* = *húdj* «urina».

Aggettivi.

«Altro». Typus: *li* és *ni*. I. *a-li*, *aly-o*: ói. *arya-* «compagno». II. *a-ni*, *any-o*: ói. *an-tara*, gót *an-ðar*, litv. *an-tra-* igen régi synkopéval, mint a lat. *alter*.

«Nero (sudicio)». Ói. *kr-š-ná-*, gör. *σζάρο*, lat. *sordeo*.

«Oscuro». A) Typus: *tam*: bantu-kaffer *tan-tum* «nero»; kamitosem. saho *dúm-ā* «buio», gör. *θεμ-ε-ρό-ς* «cupo». — Typus: *sam* (végelemzésben *tam*): bantu-temne *sum* «be dark».

Sostantivi.

«Acqua». Typus: *ma*: prótobantu *ma-* (folyadék-nevek prefixuma); idg. *ma-ri* n. «mare»; uralalt. szamojéd *jam* «mare»; moukhmer *hom* etc.

«Capelli». Typus: *tuk* és *suk*: ói. *stúk-ā* «treccia».

«Dietro (dorso; coda)». Typus: *kata*: kamitosem. egypt. *'at*, afar-saho *ad-á* «rücken, rücxseite»; magy. *hát*.

«Uomo». Typus: *ku*: idg. *kwi-s* «qualeuno»: magy. *hi-m* (de a 124. lapon idg. *kwi-t* = magy. *ki-t*).

Akárhány más egyeztetés nagyobb valószínűség bélyegét hordja magán, mint pl. az *i* (*ya*) «andare» typus. De mint egyebütt, itt is vannak holt pontok: a kaukázusi-lazo *idi* «va» szónál egészen indokolatlan eljárás a bantu alakokkal magyarázott berber tájnyelvekhez fordulni, mikor oly közel van az árja-idg. *idhí*: ói. *ihí*, av. *idi*, óp. *idiy* «va»; vagy az indosínai-khamti *mā* «venire» szóra a malájopolynesiáifidsi *m-ai* «venire» nem vethet fényt, mert hisz éppen a radikális *i*-elem hiányzik belőle. Külömben nem kell azt gondolni, hogy egy egy

egyeztetésnek mind a 10 (11) csoportban van képviselője: ez talán elő sem fordul; valamint azt sem kell hinni, hogy T. csakugyan csoportról-csoportra haladhat: a «kapesoló gyűrűk» sűrűn hiányoznak. Szóval, sehol sem szabad túlságosan szigorúnak vagy kíváncsinak lenni. S az eredmény? Az eredmény valami ködös általánosság, hasonlatos a messze látóhatáron gomolygó s fantasztikus alakokat mímelő felhő-csoporthoz: a hová és a mikor erősen nézünk, ott és akkor megszűnik a káprázat, de csakis ott és akkor! Ez általános benyomástól szabadulni aligha lehet.

* * *

Befejeztem. Véleményemet a legnagyobb főntartással a következőkben foglalom össze. Az összes nyelvcsoportok egységes és közös eredetét T. nem bizonyította be, de nem is bizonyíthatta be: ez a probléma természeténél fogva mindenkorra megoldhatatlannak látszik, ha még oly bő és részletes adathalmazt szolgáltatathatna is az anthropologia, psychologia, præhistoria, historia és glottologia. s ha azt egészen fölhasználnók is. Ellenben a priori nem lehetetlen, tehát esetleg elérhető, bár mindig óriási feladat annak kimutatása, hogy az összes nyelvcsoportok rokonságban vannak egymással (rokonságon mindig történetelőtti átvételt értve). Kimutatta-e ezt T.? Aligha. Láttuk, hogy T. a Bopp-féle «anatomische Zerlegung», a «Sprachanatomie» alapján áll s abban is Bopp redivivus, hogy a pusztán nyelvhasználatással be nem érve mindjárt glottogonikus magyarázatokba bocsátkozik; módszerét nem helyeselhattuk, azokat az általános szempontokat, melyek alapján a nyelveket elemezi, nem fogadhattuk el s részletes adatait homályosaknak, elégteleneknek és hihetetleneknek kellett tartanunk. Vessük föl tehát kérdésünket a következő alakban: Kimutatta-e T. legalább azt, hogy a nyelvcsoportok valamelyes, egyelőre közelebbről meghatározatlan s egészen általános viszonyban vannak egymással? E kérdésre kérdéssel kell felelnünk: Kimutatottnak tekinthető-e ez a viszony akkor is, ha azt látjuk, hogy a kimutatás jó részt csak a manapság uralkodó morphologiai és phonetikai elvek sérelmével és elhanyagolásával sikerülhet? Ez az a pont, a hol gondolkodóba kell esnünk. Látóköreünk tágultával felfogásunk és ítéletünk módosulhat: elvégre éppen nem lehetetlen az a föltevés, hogy a történeti nyelv-búvárlat módszere történetelőtti nyelvállapotokra nem alkalmazható. Mihelyt föltehető, hogy a jelenségek nem az ismert törvények szerint igazodnak, hanem ez idő szerint ismeretlen s talán mindenkorra megismerhetetlen törvények uralma alatt állanak, akkor az exakt bizonyítás lehetetlenné válván nem is követelhető s az objektív tudást holmi határozatlan és általános benyomásokon alapuló egyéni meg-

győződés váltja föl — mint mikor pl. arra gondolunk, hogy az in concreto alkalmazhatatlan agglutinatio in principio mégis csak helyes. Ilyenféle érzés dolga lesz a T.-féle általános nyelvrokonság, s nem lehetetlen, hogy ez az érzés egyik-másik olvasóban csakugyan föltámad. Ez esetben hiába nélkülözzük az exakt tudományos kimutatást s hiába utasítjuk el magunktól a problémát azzal, hogy non liquet. Benyomásaink megmaradnak, s hasztalan dolog rájuk förmedni, mint a Faust-beli proktophantasmista a Walpurgisnacht rémeire: «Verschwundet doch! Wir haben ja aufgeklärt!» — nem tűnnek el, s az ember azzal teszi le a könyvet, hogy: mégis csak lehet benne valami!

Akart-e s akarhatott-e a tudós szerző többet?

SCHMIDT JÓZSEF.

K. F. KARJALAINEN: *Zur ostjakischen Lautgeschichte*. I. Über den vokalismus der ersten silbe. Akademische Abhandlung von — —. Helsingfors. 1904. Különnyomat a Mémoires de la Société Finno-Ougrienne-ből.*)

KARJALAINEN K. F. a helsingforsi Finnugor Társaság megbízásából s az egyetemi kancellária támogatásával négy esztendőt (1898—1902) töltött az osztjakok földjén (érdekes útlevelei a Journ. de la Soc. Finno-ougrienne XVII. 1—74., XVIII. 1—29. lapjain jelentek meg), s könyve az ott gyűjtött nyelvi anyag tudományos földolgozásának első eredménye.

Az osztjakság (KARJALAINEN a számukat 18,000-re teszi) óriási területen szétszórva él, a mi a dialektikus változatok keletkezését nagyban elősegíti. Majdnem minden falunak külön nyelvjárása van, úgyhogy ha a gyűjtő a dialektusok rendszeréről s a nyelv egészéről helyes képet akar nyerni, kénytelen a nyelvterületnek majdnem minden pontján hosszabb ideig tartózkodni. KARJALAINENNAK erre, négy éves ott tartózkodása alatt, kétségkívül több ideje és alkalmat volt, mint bármelyik elődjének (CASTRÉN pl. mindössze pár hetet töltött a déli osztjakoknál), s kétségtelen, hogy az általa gyűjtött nyelvi anyag, a mi a szókincs gazdagságát és teljességét, a hangjelölés pontosságát és megbízhatóságát illeti, sokszorosan fölmúlja az eddig rendelkezésünkre állott szójegyzékeket és szövegek közléseket.

Előttünk fekvő könyvében KARJALAINEN, az osztják nyelvjárá-

*) Tartalma: Előszó II—VI. — Az osztják hangok jelöléséről VII—XIV. — Rövidítések XV—XVII. — A magánhangzók qualitativ szempontból 1—224. — A magánhangzók időtartama 225—232. — Az ős-osztják magánhangzórendszerről 233—257. — Az osztják hangsúlyról 268—275. — Hibaigazítások 276.

sok körén belül maradvá, a szorosabb értelemben vett osztják hangtörténet egy fejezetét tárgyalja ugyan, de kutatásainak eredménye az egész finnugorság szempontjából is elsörendü fontosságú.

K. a mai élő nyelvjárások vizsgálatából indul ki s ezen az alapon igyekszik az ös osztják magánhangzók rendszerét (természetesen az első szótagra szorítkozva) megállapítani. Kétségtelen, hogy az ilyen «ascendens» tárgyalás módszertani szempontból jogos és szükséges, de tagadhatatlan, hogy a nyelvfejlődés egészéről nem nyújt olyan áttekinthető, világos képet, mint a «descendens» tárgyalásmód.

K. eljárása mármmost a következő. Alapúl a fölső-demjankai dialektust veszi, s a főcsoportokat a fölső-demjankai tőhangzók szerint állapítja meg. Ha a fD. alak hiányzott, a példát csillaggal jelölte meg, s abba a csoportba osztotta, a melybe a többi dialektikus alak alapján föltehető fD. hangzó szerint tartozott volna. Az így nyert főcsoportokat a tremjugani dialektus megfelelései szerint alcsoportokba osztotta. (vö. IV. 1.). A megfeleléseket vizsgálva, esetről esetre külön választja azokat, a melyek könnyen fölismerhető okokra, (iabilizálás, palatalizálás, mondatfonetikai hatások) vezethetők vissza, s mindazt, a mi e «kiselejtezés» után megmarad, «rendes» vagy «szabályos» megfelelések néven foglalja össze.

Csakhogy az a kép, a melyet ily módon az interdialektikus megfelelésekről nyerünk, még mindig sokkal tarkább és zavarosabb, hogysem eredeti állapotnak volna tekinthető. E látszólagos szabálytalanság egyik oka, az osztják «hangzóváltakozás» (vokalwechsel), eddig sem volt ismeretlen. Megemlékezik róla CASTRÉN «Ostjakische Sprachlehre²⁾»-jében: «... eine merkwürdige ausnahme bilden in dieser hinsicht (t. i. a tőhangzó változatlansága tekintetében) die beiden Surgut-dialecte, in denen die stammvocale ebenso leicht verändert werden können, wie in den germanischen sprachen...» (29 §.). Nemrégiben PAASONEN «Über die türkischen lehnwörter im ostjakischen» című értekezésében (FUF. 2 : 89.) mellékesen erre a kérdésre is kitért, s a jugani dialektusban, saját megfigyelése alapján a hangzóváltakozásnak tíz esetét állapítja meg, s megjegyzi, hogy e jelenség minden valószínűség szerint ös-osztják, sőt talán finnugor előzményekre vezetendő vissza. KARJALAINEN könyvének fő eredménye és egyszersmind fő érdeme, hogy két dolgot kétségtelenné tett:

1. hogy az egyes osztják nyelvjárásokban (főkép a surguti és vasjuganiban) meglevő hangzóváltakozás nem újabb fejlődés, hanem az ösosztják hangzóváltakozásnak maradványa.

2. hogy az osztják interdialektikus hangmegfelelések egy része födi az egyes nyelvjárásokon belül meglevő hangzóváltakozást; föl kell tehát tennünk, hogy az ilyen esetekben majd az erős, majd a gyenge fok javára kiegyenlítődés történt.

Ennyi K. könyvének kétségtelen eredménye. De mi, igaz, hogy már inkább a föltevések területén, egy lépéssel tovább is mehetünk. Egy pillantás az osztjához legközelebb álló vogulra és magyarra meggyőzhet arról, hogy az osztják hangzóváltakozással egy sorba állítható tőhangzóváltakozások ezekben a nyelvekben sem ritkák.

Ime mutatóba a vogul nyelvjárásokból pár példa, a melyeket a MUNKÁCSI-féle szövegek rendszeres földolgozása nélkül, részben emlékezetből, részben kis utánajárással állítottam össze.

Quantitativ váltakozás:

A vogul hangzók időtartamát MUNKÁCSI szövegei, úgy látszik, nem tükröztetik vissza egészen híven, illetve nem mindig jelölik következetesen (ismételt ingadozások néha ugyanazon a lapon is előfordulnak, pl. Vog. Nyjár. 18. l. 6. sor *ültä*, 9. s. *ültä*, 10. s. *ültä*, 11. s. *ültä*, 12. s. *am ültäm*, 13. s. *am ültäm*; 10. l. *kwölém*, 14. l. *kwölém* stb.), úgyhogy a quantitativ váltakozásra összeállított pár példát is csak a legnagyobb fenntartással közlöm.

1. $\bar{a} \sim a$:

vogÉ. *āpī* (öcs), *āpsī* 1 : 42. 49. *āpsīkwē* 1 : 47, 67. (*apsīkwē* 1 : 42. talán csak sajtóhiba): személyraggal *apīēm* 2 : 20. *apīā* 2 : 18, 20. dual. *apīi'* 2 : 19. dem. *apīris* 2 : 19. FL. *apīkwē* 2 : 129. *apīrés* 2 : 125. | AL. *jāni* (játék): személyraggal *jānium*, *jāniūt* VNyj. 155. (az KL. alak a VNyj. 102. szerint *jāni*, a 3 : 203. l. szerint *jāni*). Igeparadigmákban: AL. præs. 3. sz. *tāti*, imper. 2. sz. *tātēn* : præt. 1. sz. *tatsēm*, cond. 1. sz. *tatnēm* (hozni, VNyj. 171.).

2. $\bar{u} \sim u$:

AL. *pūtēp* (szigony): instrum. *putāpel* VNyj. 155. | præs. 3. sz. *pūli* (fal): præs. 1. sz. *pullēm* VNyj. 172.

3. $\bar{o} \sim o$:

AL. *vēt* (part): loc. *vōtat* VNyj. 156. (lehet, hogy ez is csak sajtóhiba, mert már a 176. l. *jā-vōtat*, 157. l. *vōtat*).

4. $\bar{o} \sim o, q$:

AL. *pōrēn* (vágó fejsze): instrum. *poranēl* | *tōrēm* (ég): plur. nom. *tāramēt* VNyj. 156.

A quantitativ váltakozást, úgy látszik, az vogAL. örizte meg leghívebben, de sajnos, MUNKÁCSI szövegei közt éppen alsó-lozvai van legkevesebb (csak hat napot tölthetett e vidéken, v. ö. VNyj. 165. l., jegyzet).

Qualitativ váltakozás:

a) a főnevek ragozásában:

1. vogÉ. $\bar{a} \sim \bar{e}$: vogÉ. *tāl* (tél) 1 : 57. : *tēli* (télen) 1 : 57.

Jelzői alakja szintén *tēli*: *t. ārpi* (téli vejsze, 1 : 153); *tāl tēlimi* (beáll a tél, 2 : 189.). Említi e váltakozást KARJALAINEN is, 266. l.

A vogÉ. *ā ~ ē* mellé állítható a vogK. *oq ~ ē*; *toql* (*khurmēt toqltāt ōli* harmadik telében van, VNyj. 208.); *tēli* (télen, VNyj. 208.) *tēlmāyw* (télbe fordulni), *tēlēmtyw* (telet eltölteni, VNyj. 224.).

Továbbá AL. *ā ~ ē. tālā* (télen, VNyj. 101.): *mql tēl-tuj* (taval).

2. KL. *o*, AL. *e ~ a*. KL. *niel* (orr, VNyj. 102.): személyraggal *niälä* 4 : 159. *wüt-niälēmnē* (vizfokomra, 4 : 137., de *mō-niölne* földfokra, uo. Ez utóbbi valószínűleg újabb analogiás alakulás; nb. REGULY szövegében mind a két esetben *a* van: *niälänä, niälēmnä*. | A vogAL-ban a gyöngé fok lett általánossá: *niäl*: *niälēm*, de megvan a másik fok nyoma ebben a kifejezésben: *jü-niel* (folyó-fok, VNyj. 155.). || KL. *jöl* (hely): személyraggal *jalēm, jalēn* stb. lat. *jalnē* 4 : 89 (3 : 201, 203., 4 : 134. *jölne* valószínűleg újabb analogiás alakulás; REGULY megfelelő szövegében mind a két esetben *jällnā* van. | AL. *jēl*: személyrag. *jalēm, jalēn*. || KL. *jör* (hely, VNyj. 115. A SZILASI szójegyzékében idézett KL. *jar* helytelen elvonás a személyragos *jarēm* alakból): személyraggal *jarēm* 3:491.; loc. *järtē* (módjára. mint, 4 : 91.); *jarnē* (id. 4 : 90, 101.).

3. Kl. *a ~ oq*; *kat* (kéz. ezekben a kifejezésekben: *kat-tinnē* kész- [tkp. kéz-] pénzen, *kat-poal* félkéz VNyj. 102.): instrum. *koqtēl* 4 : 98, 133., személyraggal *koqtēm* VNyj. 115. (*kat* mellett a *koqt* nom. 4 : 99. újabb alakulás lesz). Említi ezt a váltakozást AHLQVIST is (Wog. Gramm. 142.) s egy példát hoz föl: *tas* (geschirr): plur. *toast*. Különös, hogy a *kat* szó paradigmáját AHLQVIST éppen ellenkezőleg adja; szerinte a nom. *koqt*, instrum. *kadl*.

4. KL. K. *o ~ KL. ai*, K. *ai*; KL. *löl* láb *lölpä* (lábú, 4 : 88.): poss. *lailēy* 4 : 132, 99. személyraggal *lailēm* VNyj. 102. | vogK. *löl* NyK. 25 : 180: személyrag. *lqilēm* VNyj. 211., v. ö. AHLQV. Wog. Gram. 142. | KL. *poēl* (falu, 4 : 107, 132.): személyrag. *paqilēm* 4 : 127., poss. *paqilēy* 4 : 107.

5. KL. *oq*, T. *ā ~ o*. KL. *poal* (fél): *ām poitēmt* mellettem. | T. *pāl*, loc. *pält*, *pālu* felé VNyj. 282.: *ām poltēmt* mellettem, VNyj. 279.

b) Gyakori a hangzóváltakozás a határozószavakban: vogÉ. *pujit* belül: *pā, pāi'* befelé Nyj. 17. | P. K. *puj*: *pō* VNyj. 203. || K. *jon* FK. *jēn* benn: *jōjil* belülről: *ju* be VNyj. 201.

c) Az igeragozásban:

1. KL. *ā ~ a ~ o*; præs. 3. sz. *ālī* (van): cond. 3. sz. *alni*, præt. 1. sz. *olsim*: imp. 2. sz. *ōlēn* VNyj. 170—72.

2. É. *i ~ i ~ a*; præs. 1. sz. *mīrēm*: præt. 1. sz. *misēm*: imp. 2. sz. *majēn* (adni, VNyr. 48.).

3. É. *i ~ i ~ o*; *viqēm*: præt. 1. sz. *visēm*: imp. *vojēn* (venni). Természetesen nem állítom, hogy a fölhozott hangzóválta-

kozások közül mindegyik ösvogul vagy vogul-osztják-magyar előzményekre megy vissza: ezt csak a MUNKÁCSI-féle szövegeknek s a KANNISTO-féle kétségkívül gazdag nyelvanyagnak rendszeres földolgozása dönthetné el, de hogy valamennyi újabb, az egyes nyelvjárások külön életében végbement fejlődés eredménye volna, arra nem is gondolhatunk.

A magyar tőhangzóváltakozás néhány esetére SIMONYI ZSIGMOND mutatott rá, SETÄLÄ EMIL «Quantitätswechsel im finnisch-ugrischen» című cikkét ismertetve (Nyr. 29 : 242.). A főbb esetek, a melyek valószínűleg az ősi hangállapot maradványai, a következők:

a) Kettős váltakozás:

1. *i, ü ~ i, ü*: *víz*: *vides*; *büz*: *büdös*.
2. *ú, ü ~ o, ö*: *fül*: *fojt*; *dül*: *dönt*.
3. *á ~ a* [*<* részben eredetibb *á ~ ä*]: *három, hármat*: *harmad, harmincz*; *fáz*: *fagy*; *lángy*: *langyos, lagymatag*; *nyár*: *nyarat*; *vág*: *vagdál*.
4. *a ~ o*: *vagyok, vagon, valék*: *volt, volna*; *hal*: *holt*.
5. *é ~ e* (*<* részben eredetibb *ê ~ e*): *kéz*: *kezet*; *tél*: *telet*; *hét*: *heted, hetven*; *kér*: *keres*; *két*: *kettő*; *él*: *eleven, eledel*.
6. *é ~ ë*: *vér*: *vérés*; *négy*: *négyedik*.
7. *e ~ ö*: *kel*: *költ*; *tel-*: *tölt*.

b) Hármás váltakozás:

1. *á ~ a ~ o*: *ház, házat*: *haza, hazúl*: *honn*; *álm*, *ál-mél-*: *aluszik, alom*: *olt*.
2. *a ~ o ~ ú*: *az, addig*: *oda, ott, onnan*: *úgy* (a mássalhangzók megfelelésére v. *ö. víz*: *vid-*: *ügy*); *ta-val, ta-hát*: *tova*: *túl*.
3. *e ~ i ~ í*; *ez, eddig*: *itt, ide, így*: *így*.

Kétségtelen, hogy az osztják hangzóváltakozás, a melynek részletes leírását KARJALAINENNEK köszönjük, valamint a vogul és a magyar hangzóváltakozás, a melynek néhány esetére az előbbiekben utaltam, az indogermánságból ismert a *bla u t*-tal állítandó egy sorba (v. *ö. KARJALAINEN 235. l., WICHMANN FUF., Anz. 4 : 13.*). Már pedig az a *bla u t*-jelenségek az indogermánságban éppúgy, mint a románságban, a dinamikai hangsúlylyal vannak szoros kapcsolatban. Legvilágosabb ez a román nyelvekben, a hol a latin változó hangsúly a hangzócsere útján úgy szólván a szemünk láttára fejlesztette ki, pl.:

lat. <i>dórmio</i>	spany. <i>duerme</i>
<i>dórmis</i>	<i>duermes</i>
<i>dórmít</i>	<i>duerme</i>
<i>dórmimus</i>	<i>dormimos</i>
<i>dórmítis</i>	<i>dormides</i>
<i>dórmíunt</i>	<i>duermen</i>

Önkénytelenül fölmerül az a kérdés, hogy vajjon az ugor hangzóváltakozás nem hasonló okra vezetendő-e vissza, vagy más szóval, az ugor nyelvek mai kötött hangsúlyát nem szabad hangsúly előzte-e meg. Majd ha gazdagabb vogul anyag birtokában leszünk, s az Árpád-kori magyar helyesírás és kiejtés néhány függő kérdése véglegesen tisztázva lesz, talán eldönthetjük e kérdést: addig is, indogermán és román analógiákra támaszkodva, hajlandók volnánk eleve is igenlő választ adni.

A VERNER-féle törvény fölfödése az indogermán nyelvészet történetében egy termékenyebb korszak kezdetét jelzi. Reméljük, hogy a mi tudományunkban is így lesz. SEFÄLÄ EMILÉ a kezdeményezésnek, az eszme fölvetésének érdeme, de KARJALAINENNAK is nagy hálával tartozunk, hogy az ugor vokalizmus e legfontosabb problémáját — kétségkívül sok munka, sok szenvedés árán — egy lépéssel közelebb vitte a megoldáshoz.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Az *ország* > szerb-horv. *rusag* szóról. Tudvalevő dolog, hogy a HB.-ben *uruzag* = ország, s hogy a szerb-horv.-ban *rusag* = ország, staat, provinz, region. Ezt a szerb-horv. *rusag*-ot MUNKÁCSI az *uruzag*-ból a kezdő magánhangzó elveszésével magyarázta (NyK. 17: 69), SZINNYEI pedig azt hiszi (NyK. 27: 256), hogy a szerb-horvátban a *Magyar-oruzság, *Horvát-oruzság szavakat a szerb-horv. o-végű összetételek analógiájára tagolták (v. ö. *kolo-voz*, *kolo-vrat*, *glavo-bolja* stb.) s ezek alapján vonták el a *rusag* szót. E két magyarázattal szemben áll ASBÓTHÉ, a ki ezt írja: «Nem volna éppen lehetetlen a horv.-szerb *rusag* alakot egy magyar *urszág*-ból (a Schlägli szójegyzékben 5-ször találunk *vrzagot* 10 *orzag* mellett) magyarázni... tényleg nem tudok hirtelenében egy *ur*: *ru* változásra példát felhozni.» (NyK. 26: 458). Nézetem szerint ASBÓTH magyarázata a helyes: 1. *Uruzag* alakból *urzag (= *urszág* vagy *ország*)* teljesen olyan alak, mint a régi *umusou*: későbbi magy. *vmsou*, *Solumus*: ma *Solymos*, *zecuseu*: később *Zelche* ma *Szekcső* stb.; ilyen második szótagbeli vocalis kiesésére a XI., XII. századból több példa van. 2. Hogy azonban ilyen *urszág (esetleg *ország*) alak volt a magyarban, arra bizonyíték, hogy más példában is szókezdő magy. *ur*+consonansból a szerb-horvátban metathesisssel *ru*+consonans kezdet lett. Ez a példa a mai *Orsova* neve. A mai *Orsova*-nak ANONYMUSNÁL *ursoua*, *vrscia* (44. §., 11. §.) a neve; erről a helynévről mármost LIPSZKY Reppertoriuma (1808-ból) azt írja, hogy «illyrice *Rushava*». Az *Orsova*: szerb *Ruřava* névvel tehát kétségtelenné van téve, hogy csakis egy m. *ország*, *urszág* szóból lehetett a szerb-horv. *rusag*.

MELICH JÁNOS.

*) Azért írom *o* vagy *u*, mert a szlávtságban magy. *o*-nak *u* is megfelelőhet.